

βιβλίο: Γεωργιάδης Δ. (1995)

Κείμενα στα θωροα και στα τφαστοχά του ποδοδοκικου
και χωροταξικου σχεδιασμου

Αθήνα: Εκδόσεις Πλαζάβη

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΧΩΡΟΤΑΞΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ

ΑΠΟ ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ MARSHALL ΣΤΟ MAASTRICHT

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Μ. ΣΑΡΗΓΛΑΝΗΣ

(απόδοσικη)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ

Στην νεκότερη έννοια της Χωροταξίας, θα πρέπει να εννοήσουμε την κατανομή και οργάνωση στον χώρο, κάθε δραστηριότητας, οικονομικής, κοινωνικής, πολεοδομικής.

Αυτό προφανώς δεν είναι παρά η έκφραση στον χώρο ενός βασικότερου κοινωνικοοικονομικού πλαισίου.

Ανάλογα δηλαδή με τις οικονομικές συνθήκες και το συγκεκριμένο κοινωνικό σύστημα, έχουμε μια συγκεκριμένη ύπαρξη και κατανομή στον συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο των δραστηριοτήτων, από τις πόλεις ως τις γεωργικές καλλιέργειες, τις βιομηχανίες, τον τουρισμό ή τον φυσικό πλούτο, και το πού και πόσο ή με τι τρόπο αυτός μένει εκτός παραγωγής ή γίνεται υπερεκμετάλλευση του, μέχρι τα συγκοινωνιακά δίκτυα, την ενέργεια, ακόμη και τον χαρακτήρα της παραγωγής ή και την εικόνα, διάρθρωση και μορφή των πόλεων.

Για να κατανοήσουμε πληρέστερα τα παραπάνω, αλλά και να δούμε το μέλλον όπως αυτό προδιαγράφεται, καλό θα είναι να έχουμε βαθιά γνώση της ιστορίας της χωροταξικής πολιτικής, δεδομένου ότι η Ιστορία — όταν δεν την ξεχνάμε — είναι ιδιαίτερα διδακτική, και όχι μόνο για την γνώση του παρελθόντος αλλά και για το πού μας οδηγεί το μέλλον κάτω από τις εντελώς συγκεκριμένες συνθήκες του παρόντος.

Δ. Η ΕΚΒΙΟΜΗΧΑΝΙΣΗ ΤΟΥ 1960

1. Η εκβιομηχάνιση από τις ανεπτυγμένες χώρες στις υποανάπτυκτες

Στο τέλος της δεκαετίας του 1950 ορισμένα αδιέξοδα αρχίζουν να εμφανίζονται στην οικονομία των ανεπτυγμένων και κυρίαρχων δυτικών δυνάμεων, αλλά και ορισμένες προοπτικές ενοϊκές γι' αυτές, που τις εκμεταλλεύτηκαν στο έπακρο.

Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '50, η ευρωπαϊκή οικονομία περνούσε την φάση της ανασυγκρότησης και ανοικοδόμησής της, και αυτό γινόταν στους παραδοσιακούς χώρους παραγωγής, δηλαδή μέσα στο παλιό ευρωπαϊκό έδαφος, ανοικοδομώντας τα παλαιά κατεστραμμένα εργοστάσια.

Για την ανασυγκρότηση αυτή, απαιτήθηκαν κεφάλαια, που συνέρρευσαν άφθονα από τις ΗΠΑ (κυρίως στην Δυτική Γερμανία), αλλά και εργατικό δυναμικό που αντλήθηκε από τις χώρες εκείνες στις οποίες εί-

171. Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό, ό.π., τ. 2, σελ. 181.

χε εμποδιστεί, όπως αναλύθηκε, η εκβιομηχάνιση, όπως η Ελλάδα, η Τουρκία και η Ισπανία, αλλά και τμήματα του "Νότου" ανεπτυγμένων χωρών όπως της Ιταλίας.

Έτσι, ένα γιγαντιαίο μεταναστευτικό ρεύμα κατευθύνεται από τις χώρες αυτές προς την Γερμανία κυρίως, μετά την όχι ιδιαίτερα μεγάλη επιτυχία της να αντλήσει εργατικό δυναμικό από την Ανατολική Γερμανία, η οποία αντέδρασε βίαια με την οικοδόμηση του τείχους του Βερολίνου το 1961 σε μια προσπάθεια να σταματήσει την αφαίμαξη του πληθυσμού της.

Το 1962 για παράδειγμα, εργάζονταν στην Δυτική Γερμανία 629.000 ξένοι εργάτες (μη συμπεριλαμβανομένων εκείνων που προέρχονταν από την Λαοκρατική Δημοκρατία της Γερμανίας), δηλαδή το 3,1% του εργατικού δυναμικού της, το 1973 εργάζονταν 2.345.000 δηλαδή το 10,8% και την ίδια εποχή στην Μ. Βρετανία 1.200.000 (5,1%) στην Γαλλία 1.520.000 (9,7%) στην Ελβετία 693.000 (25,7%) στο Βέλγιο 220.000 (7,6%) στην Αυστρία 208.000 (8,1%)¹⁷².

Για τον σκοπό αυτό, συνομολογήθηκαν διακρατικές συμβάσεις από την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας με μια σειρά ξένες χώρες, και από κεί και πέρα, διέτρεχαν την χώρα πράκτορες που υπέγραφαν κατά χιλιάδες ιδιωτικά συμφωνητικά με τους μέλλοντες να εργαστούν. Τέτοιες διακρατικές συμβάσεις έγιναν με την Ιταλία το 1955, την Ισπανία και την Ελλάδα το 1960, την Τουρκία το 1961, την Πορτογαλία το 1964, την Τύνιδα το 1965 και την Γιουγκοσλαβία το 1968¹⁷³.

Η μετανάστευση αυτή που χαρακτηρίστηκε με περισσό θράσος σαν "εulογία θεού" από τις ελληνικές κυβερνήσεις, έφθασε στο απόγειό της στις αρχές της δεκαετίας του 1960, με αποτέλεσμα να απορροφηθεί το δυναμικότερο παραγωγικά εργατικό δυναμικό της χώρας, κυρίως από την ύπαιθρο που είχε καταστραφεί από την λαίλαπα του εμφύλιου, Θράκη, Μακεδονία και Ηπειρο, οι οποίες "άδειασαν" κυριολεκτικά από πληθυσμό και μεταβλήθηκαν σε ερημότοπους και γηροκομεία¹⁷⁴.

Μερικές εξελίξεις όμως άρχισαν να αλλάζουν τις καταστάσεις. Πρώ-

172. A. Holzbrecher, E. Holzbrecher, E. Meueler, Auslaendische Arbeiter in der Bundesrepublik Deutschland, στον συλλογικό τόμο *Unterenwicklung*, (επιμ. έκδ. A. Meueler), Hamburg 1974, τόμος 2, σελ. 233.

173. *Unterenwicklung...* ό.π., σελ. 242.

174. Σπουδαστήριο Πολεοδομικών Ερευνών ΕΜΠ, *Πελοπόννησος, Χωροταξική Έρευνα και Μελέτη*, Αθήναι 1973. Ομοίως, *Ήπειρος - Θεσσαλία, Χωροταξική μελέτη και αναδιάρθρωση σεισμοπλήκτου περιοχής*, Αθήναι 1971.

τον, το ξένο εργατικό δυναμικό, όσο και αν ερχόταν με συμβάσεις δουλεμπορίου¹⁷⁵, εν τούτοις πετύχαινε με την στήριξη και των ντόπιων συνδικάτων κάποια ισοτιμία με τους γερμανούς ή γάλλους εργαζόμενους, και αυτό κόστιζε ακριβιά στην εκεί βιομηχανία.

Δεύτερο, η ανάπτυξη της ευρωπαϊκής βιομηχανίας απαιτούσε νέους χώρους για την επέκτασή της και αυτό ήταν πλέον δύσκολο λόγω στενότητας χώρου, και κατά συνέπεια υψηλών τιμών γης στις παραδοσιακές βιομηχανικές περιοχές. Ενώ από την άλλη μεριά δεν ήταν απαραίτητο η επέκταση της βιομηχανίας (που μάλιστα ήταν και νέας τεχνολογίας) να βρίσκεται σε επαφή ή συνέχεια με τις παλαιές εγκαταστάσεις.

Τρίτο, η ευρωπαϊκή βιομηχανία, δεν απευθυνόταν πια μόνον σε αγορές εσωτερικές ή έστω ευρωπαϊκές, που απαιτούσαν υψηλή και παραδοσιακή "γερμανική" ή "αγγλική" ποιότητα. Η αγορά τώρα επεκτάθηκε και σε πρώην "φτωχές" χώρες που με την έστω στοιχειώδη άνοδο του βιοτικού τους επιπέδου και μάλιστα σε πλαίσια άκρατου και έντεχνα καλλιεργούμενου καταναλωτισμού μπορούσαν να απορροφήσουν μεγάλο μέρος μιας όχι κατ' ανάγκην πρώτης ποιότητας παραγωγής.

Τέτατο, οι απαιτήσεις για προστασία περιβάλλοντος πλήθαιναν όσο αυτό καταστρεφόταν από την βαριά και ανεξέλεγκτη βιομηχανία της δυτικής και κεντρικής Ευρώπης, και το γεγονός αυτό πολλές φορές έκανε ασύμφορη την ίδρυση και λειτουργία βιομηχανιών λόγω των ολοένα αυστηρότερων κανονισμών προστασίας περιβάλλοντος που αναγκάζονταν να θεσπίσουν οι κυβερνήσεις.

Τέλος, ο συνεχής οικονομικός μαρasmus χωρών του τρίτου κυρίως κόσμου, αποστερούσε την Δύση από πιθανές τεράστιες αγορές που θα δημιουργούνταν αν ανέρχονταν σε κάποια όρια το βιοτικό επίπεδο των χωρών αυτών. Και αυτό φυσικά δεν μπορούσε να γίνει παρά μόνο με μια εκβιομηχάνισή τους, η οποία τώρα ήταν επιθυμητή από το Κεφάλαιο σ' αντίθεση με την εποχή 1945-1955.

Μια τέτοια "λελογισμένη" εκβιομηχάνιση, θα επέλυε όλα τα προαναφερθέντα προβλήματα:

- Θα προμήθευε φθινό εργατικό δυναμικό και μάλιστα χωρίς ισχυρή συνδικαλιστική προστασία, χωρίς υψηλά ημερομίσθια, ασφάλιση και κοινωνικές παροχές.

175. *Unterenwicklung*, ό.π., Joern Janssen (επ. έκδ.). "Goehnerswil" Wohnungsbau im Kapitalismus. Zuerich, 1972.

- Θα εύρισκε χώρους για βιομηχανική εγκατάσταση σε περιοχές με φθηνή γη, μη αναπτυγμένη, και μάλιστα για βιομηχανικές μονάδες που δεν είχαν κατ' ανάγκην λειτουργικές σχέσεις με την αρχική "μητριική" μονάδα.
- Θα δημιουργούσε στις χώρες αυτές μια αρκετά πλατιά αγορά που θα απορροφούσε τα παραγόμενα προϊόντα, τα οποία δεν ήταν ανάγκη να είναι και εξαιρετικής ποιότητας.
- Τέλος θα λειτουργούσαν χωρίς τις ενοχλητικές παρεμβάσεις για την προστασία του περιβάλλοντος σε χώρες που "άντεχαν" ακόμη τις περιβαλλοντικές καταστροφές, όπου δεν υπήρχαν καν η έννοια της προστασίας του περιβάλλοντος ούτε η ευαισθησία των πολιτών, ενώ από την άλλη πλευρά η πραγματοποίηση του επί δεκαετίες οράματος της εκβιομηχάνισης και η προσδοκία εύρεσης εργασίας στην χώρα τους και η ενδεχόμενη αύξηση του εισοδήματός, άμβλυαν ή εξουδετέρωναν για κάποιο χρονικό διάστημα τις όποιες αντιδράσεις ήταν δυνατόν να υπάρξουν.

Στις ΗΠΑ αυτό είχε εκφραστεί με την πολιτική των νέων οικονομολόγων της γενιάς του Kenneth Galbrath που προσπάθησε να εφαρμόσει ο Πρόεδρος John F. Kennedy, οι οποίοι πρέσβευαν ότι μια "Συμμαχία για την Πρόοδο" (Alliance for Progress) που θα αντικαθιστούσε (φαινομενικά τουλάχιστον) τις από τις ΗΠΑ ιδρυόμενες δικτατορικές κυβερνήσεις της λατινικής Αμερικής με δημοκρατία, ανάπτυξη και εκβιομηχάνιση, θα είχε κατά συνέπεια μια αύξηση της καταναλωτικής δυναμικότητάς τους σε όφελος φυσικά των αμερικανικών επιχειρήσεων, που θα λειτουργούσαν όχι κατ' ανάγκην στις ίδιες τις ΗΠΑ.

Το 1963, επισκέφθηκε την Δυτική Γερμανία ο Πρόεδρος Kennedy, όπου έθεσε το θέμα των Peace Corps (Ομάδες Ειρήνης) και μπήκαν οι βάσεις για μια αντίστοιχη γερμανική πολιτική, με την ίδρυση της Deutsche Entwicklungsdienst (DED) που ήλθε να προστεθεί στην από το 1959 λειτουργούσα Arbeitsgemeinschaft fuer Entwicklungshilfe (AGEH) και την από το 1960 λειτουργούσα Dienste in Uebersee (DU)¹⁷⁶.

Και οι τρεις αυτές οργανώσεις, έστειλαν μέχρι το 1972 περίπου 5.000 στελέχη τους σε 55 χώρες του τρίτου κόσμου¹⁷⁷ ενώ παράλληλα εγκα-

176. *Untereentwicklung*, ό.π., σελ. 162.

177. *Ό.π.*, σελ. 171.

θίσταντο οι γερμανικές και οι πολυεθνικές επιχειρήσεις στις χώρες αυτές¹⁷⁸, όπως η Deutsche Bank, η Siemens, η Farbwerke Hoechst, η Daimler-Benz, η Krupp, η Mannesmann και άλλες, οι οποίες είχαν στο διάστημα 1966-1970 ένα επενδυμένο κεφάλαιο 4,3 δισεκατομμύρια Μάρκα με κέρδη 1,8 δις ενώ το 1973 υπολογιζόταν το κεφάλαιο που είχε επενδυθεί στο εξωτερικό σε 30 δις μάρκα¹⁷⁹.

Έτσι, μια κυβερνητική αλλαγή στην Ελλάδα που θα αντικαθιστούσε την σκληρή αντιλαϊκή κυβέρνηση της "οκταετίας Καραμανλή", το "παράκρatos", την παντοδύναμη Ασφάλεια, τον έντονο αντικομμουνισμό και το χαμηλό για ευρωπαϊκή χώρα βιοτικό επίπεδο, από μια δημοκρατικότερη κατάσταση — πάντα αντικομμουνιστική όμως, έξ ου και ο "διμέτωπος" του Γεωργίου Παπανδρέου και η άρνηση συνεργασίας με την Αριστερά— θεωρήθηκε ότι θα μπορούσε να επιτραπεί να συμβεί στην Ελλάδα, το οποίο και έγινε στις 3 Νοεμβρίου του 1963 και ολοκληρώθηκε στις 16 Φεβρουαρίου του 1964 με την "κατ' εντολήν" αυτοδύναμη επικράτηση της Ένωσης Κέντρου.

Άλλωστε κάτι τέτοιο ήταν αναπόφευκτο να συμβεί, δεδομένης της αντίδρασης του κόσμου στην δεξιά και την αντικομμουνιστική πολιτική των μέχρι τότε κυβερνήσεων.

Ήδη όμως, είχε αρχίσει η εισροή των ξένων επιχειρήσεων, οι οποίες ήταν κυρίως στα πλαίσια που προαναφέρθηκαν, είτε δηλαδή καταναλωτικών αγαθών, είτε βαριάς χημικής βιομηχανίας, μεταλλουργίας κ.ά. που είχαν περιβαλλοντικά προβλήματα στις χώρες τους.

Για την εισροή αυτή, είχαν δοθεί από πολύ νωρίτερα ένα πλήθος διευκολύνσεων, φορολογικών απαλλαγών, συναλλαγματικών προνομίων και άλλων με την ελπίδα της προσέλκυσης του ξένου κεφαλαίου, με το ΝΔ 2687/53, που έδιδε σχεδόν ασυδοσία στο ξένο κεφάλαιο. Παρ' όλα αυτά όμως, η πραγματική εισροή και μάλιστα μεγάλων εταιρειών και μονάδων, άρχισε να πραγματοποιείται μετά το 1960, έως την κρίση του 1973 περίπου.

Έτσι, μεταξύ των ετών 1957-1973 οι βιομηχανικές ΑΕ και ΕΠΕ από 394 αυξήθηκαν σε 1435 και τα κεφάλαιά τους από 15.228 εκατομμύρια

178. Στο *Untereentwicklung*, ό.π., τα άρθρα των V. Hundsdoerfer και E. Meueler. Tansania oder der Weg zu Ujamaa, τ. 2, σελ. 9 κ.έ., Informationszentrum Dritte Welt (Freiburg), σε συνεργασία με τους E. Meueler και K. F. Schade, Deutshe Firmen in der Dritten Welt, τ. 2, σελ. 221, κ.έ.

179. *Ό.π.*, σελ. 242.

σε 215.560¹⁸⁰ ενώ η εισαγωγή ξένου κεφαλαίου στην χώρα μας στην δεκαετία 1960-1970 ξεπέρασε τα 600 εκατομμύρια δολάρια (στο διάστημα 1954-1960 έφθασαν μόλις τα 20 εκ. περίπου)¹⁸¹.

Οι μεγαλύτερες επενδύσεις, έγιναν σε βαριά βιομηχανία όπως η χημική, η μεταλλουργία κ.ά και πραγματοποιήθηκαν από τις μεγαλύτερες γνωστές πολυεθνικές, όπως η Standart Oil μέσω της Esso Pappas, η Pechiney S.A. μέσω της Αλουμίνιον της Ελλάδος, η Republic Steel μέσω της Ανώνυμης Ελληνικής Εταιρείας Χάλυβος, η Ethyl Corporation μέσω της Εθύλ Ελλάς κ.ά. όπως η Pirelli, η Fulgor, η Boeing Aircraft Company, η Dow Chemical Co, είτε αυτοδύναμες με την απλή προσθήκη του "Hellas" στην επωνυμία τους, είτε μετέχοντας (και στις περισσότερες περιπτώσεις ελέγχοντας πλήρως) σε ελληνικών κεφαλαίων εταιρείες¹⁸².

Μέσα στο κλίμα αυτό της αναμενόμενης ανάπτυξης, αλλάζει και η αντίληψη στην ελληνική διοίκηση. Έτσι εκπονούνται από το κράτος χωροταξικές μελέτες και προγράμματα που είναι σε διαφορετική κατεύθυνση από εκείνα του 1950. Τώρα προβλέπον εκβιομηχάνιση, ειδικούς χώρους για βιομηχανικές ζώνες και μάλιστα βαριάς βιομηχανίας, ανάπτυξη των πόλεων¹⁸³.

Παράλληλα αναδιαρθρώνονται οι κρατικές υπηρεσίες για να μπορέσουν να ανταποκριθούν σε ένα τέτοιο μέλλον, και είναι χαρακτηριστικό, και αναφέρθηκε ήδη, ότι ιδρύθηκε το 1960 το Κέντρο Οικονομικών Ερευνών, αρχικά στην Ακαδημία Αθηνών και μετά περιήλθε στο υπουργείο Συντονισμού με επικεφαλής τον Ανδρέα Παπανδρέου, απόφοιτο του Πανεπιστημίου Αθηνών και του Harvard, με εικοσαετή ακαδημαϊκή σταδιοδρομία στις ΗΠΑ και καθηγητή τότε στο Πανεπιστήμιο του Berkeley¹⁸⁴.

180. Σ. Μπαμπανάση—Κ. Σούλα, *Η Ελλάδα στην περιφέρεια των αναπτυσσόμενων χωρών*, Αθήνα 1976, σελ. 92.

181. Η. Ηλιοῦ—Κ. Χατζηαργύρη—Ν. Πανούση, *Πολυεθνικά Υπερμονοπώλια*, Αθήνα 1973, σελ. 403-404.

182. *Ο.π.*, σελ. 409 κ.ε. και στον Μπαμπανάση—Σούλα, σελ. 95.

183. Γ. Σαρηγιάννης, *Η ιστορία του προγραμματισμού στην Ελλάδα*, διάλεξη στον ΣΑΔΑΣ 27.3.75. Α. Λεοντίδου, *Σχέδιο ανάπτυξης της δομής της πόλης και του ρόλου της πολεοδομίας στην Ελλάδα*, αδιέξοδα και προοπτικές, *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 1977, σελ. 99. Το τεύχος αυτό των *Αρχιτεκτονικών Θεμάτων* περιέχει αφιέρωμα με θέμα "η ρύθμιση του χώρου στην Ελλάδα", όπου είναι μια σειρά σχετικών άρθρων.

184. *Ελληνικών who's who*, Αθήνα 1965, και *Who's who 1992*, Αθήνα 1992.

Ο Ανδρέας Γ. Παπανδρέου, μετείχε στην ελληνική αποστολή στην γνωστή μας από την εποχή Βαρβαρέσου διάσκεψη του Bretton Woods το 1944. Μετακλήθηκε από τον τότε πρωθυπουργό Κ. Καραμανλή στην εποχή της πλέον σκληρής πολιτικής αντιπαράθεσης με τον πατέρα του, Γεώργιο Παπανδρέου, στην εποχή των εκλογών της "βίας και νοθείας" του 1961 και του επακολουθήσαντος "ανένδοτου αγώνα". Την ίδια εποχή (1961-1962) διορίστηκε και οικονομικός σύμβουλος της Τραπέζης της Ελλάδος¹⁸⁵.

Ταντόχρονα, ιδρύεται μια σειρά περιφερειακών υπηρεσιών του Υπουργείου Συντονισμού με στόχο την περιφερειακή ανάπτυξη που επανδρώθηκαν με επιλεγμένα στελέχη με σπουδές κυρίως στην Μεγάλη Βρετανία και στις ΗΠΑ. Επικεφαλής τους ήταν ο υφυπουργός Συντονισμού (1961-1963) Ιωάννης Μπούτος που είχε σπουδάσει στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και στην London School of Economics¹⁸⁶.

Έτσι ιδρύθηκε η ΥΠΑΘ (Υπηρεσία Περιφερειακής Αναπτύξεως Θεσσαλίας, η ΥΠΑΠ (Υπηρεσία Περιφερειακής Αναπτύξεως Πελοποννήσου) και οι αντίστοιχες για τα άλλα διαμερίσματα ΥΠΑΗ, ΥΠΑΚ (Ηλείου, Κρήτης) κ.ά.

Στις υπηρεσίες αυτές έγινε μια προσπάθεια να εκπονηθούν προγράμματα ανάπτυξης και χωροταξικά σχέδια σύγχρονα, έξω από τις "υπηρεσιακές" αντιλήψεις των παραδοσιακών δημοσίων υπηρεσιών, ήλθαν σε επαφή και συνεργασία με τα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα, και στην συνέχεια, μετά το 1963, πραγματοποιήθηκε ένα σημαντικό για την εποχή εκείνη εγχείρημα, κατά το οποίο ανατέθηκαν σε Πανεπιστήμια, σε ιδιωτικά γραφεία μελετών και σε ξένους οίκους, μελέτες πολεοδομικής και χωροταξικής ανάπτυξης.

Έτσι, το 1959-1963 ανατίθενται σε ιδιωτικά γραφεία ή εκπονούνται από τις υπηρεσίες του Υπ. Δημ. Έργων και την ΥΠΑΠ και την ΥΠΑΚ οι μελέτες για τη Λακωνία, τη Δυτική Κρήτη, τις ακτές από Βουλιαγμένη έως το Σούνιο, την Ηλεία και τις ακτές της Αττικής, και ακόμα για το κυκλοφοριακό και συγκοινωνιακό πρόβλημα της Αθήνας από το αμερικανικό γραφείο του W. Smith (1962), το 1964 8 μελέτες για διάφορες πόλεις, το 1965 3 μελέτες, το 1966 22 μελέτες, το 1967 6, και έως το 1973 άλλες 37 μελέτες είτε ρυθμιστικών σχεδίων είτε χωροταξικές¹⁸⁷. Την

185. *Ο.π.*

186. *Ο.π.*

187. *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, τ. 11/1977, σελ. 153-154.

Ίδια εποχή, ανατίθεται από το Υπουργείο Συντονισμού στο Γραφείο Δοξιάδη οι μελέτες-γίγαντες του Ρυθμιστικού Σχεδίου της Αθήνας και του Χωροταξικού Ελλάδος (1972), ενώ το Υπουργείο Δημοσίων Έργων αναθέτει αντίστοιχα δικές του μελέτες για το Ρυθμιστικό Σχέδιο της Αθήνας.

Παράλληλα, το Κέντρο Οικονομικών Ερευνών, που μετονομάστηκε σε Κέντρο Προγραμματισμού και Ερευνών (ΚΕΠΕ) και υπήχθη στο υπουργείο Συντονισμού ως ημιανεξάρτητο ΝΠΔΔ, άρχισε να συγκεντρώνει στελέχη από τον οικονομικό και πολεοδομικό χώρο, και να εκπονεί γενικές και ειδικές-κλαδικές μελέτες τόσο επάνω σε οικονομικά όσο και σε πολεοδομικά και χωροταξικά θέματα.

Δεν μπορεί να ισχυρισθεί κανείς ότι οι μελέτες αυτές ήταν όλες τέλειες και σε πραγματικά σύγχρονη αναπτυξιακή κατεύθυνση. Όμως υπήρξαν, ιδίως για τομείς όπως η πολεοδομία, αρκετά πρωτοποριακές και απετέλεσαν το έναυσμα για γενικότερους προβληματισμούς ιδίως στους χώρους των ΑΕΙ, όπως η μελέτη της Πελοποννήσου και της Ηπείρου που προαναφέρθηκαν και της Ανδρίτσαινας και της Καλαμάτας, που εκπονήθηκαν από το Σπουδαστήριο Πολεοδομικών Ερευνών του ΕΜΠ με την διεύθυνση του καθηγητή Αντώνη Κριεζή και αργότερα του καθηγητή Α. Αραβαντινού¹⁸⁸.

Από την άλλη πλευρά, οι προτάσεις των μελετών αυτών, (οικονομικών και πολεοδομικών-αναπτυξιακών) διαμορφώνονταν μάλλον ελεύθερα στα επιστημονικά επιτελεία του ΚΕΠΕ ή των ΑΕΙ, και φυσικά δεν ήταν ουδόλως δεσμευτικές για τις κυβερνήσεις, με αποτέλεσμα, ενώ υπήρξε στο διάστημα 1960-1966 πληθώρα τέτοιων μελετών, σχεδόν καμιά δεν εφαρμόστηκαν οι προτάσεις και τα συμπεράσματα.

Ορισμένες όμως από αυτές είναι ενδεικτικές για την τότε διαμορφούμενη κατάσταση στον χωροταξικό και αναπτυξιακό τομέα και εκφράζουν τις τάσεις και πιέσεις εκείνης της εποχής. Πιέσεις που ασκούνται τόσο από τους ιδιοκτήτες ή χρήστες του χώρου, όσο και από το κεφάλαιο, ελληνικό ή ξένο, που έχει συγκεκριμένες απόψεις για την ανάπτυξη της Ελλάδας και την ρύθμιση του χώρου σ' αυτήν, και εδώ αναφερόμαστε στις μελέτες Δοξιάδη, στις οποίες έχει ήδη ασκηθεί έντονη κριτική από την εποχή της παρουσίας τους¹⁸⁹.

188. Γ. Μ. Σαρηγιάννης, Οι ορεινοί οικισμοί της Ηπείρου, *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο*, 1988, σελ. 242.

189. Κ. Δοξιάδη, *Η Πρωτεύουσά μας και το μέλλον της*, Αθήνα 1960, βλ. ακόμη την παρουσίαση της πρότασης Δοξιάδη από τον ίδιο και στελέχη του Γραφείου Δοξιάδη στο

Σημειώνεται ότι η επαναδραστηριοποίηση του Κ. Δοξιάδη με τα ελληνικά πράγματα άρχισε στις αρχές της δεκαετίας του 1960, όταν δηλαδή έχανε τον χώρο εργασίας του που ήταν οι υπό βρετανική κυριαρχία αραβικές, ασιατικές και αφρικανικές χώρες (Πακιστάν, Αραβική Χερσόνησος, Μέση Ανατολή, Σουδάν κ.ά.) με το τέλος της παραδοσιακής μορφής αποικιοκρατίας και την αποχώρηση της Βρετανίας από τις πρώην αποικίες της.

Έτσι διαφαίνεται ένα γενικό κατ' αρχήν συμπέρασμα, ότι δηλαδή το κεφάλαιο είχε κάνει ήδη τις επιλογές του τόσο για τον κλάδο όσο και τον τόπο των επενδύσεων, και από κεί και πέρα οι εκπονούμενες μελέτες ή εξέφραζαν τις απόψεις των συντακτών τους και δεν εντάσσονταν σε καμιά κυβερνητική πολιτική, ή οι προτάσεις τους ήταν μέσα στα πλαίσια που προσέβλεπε και το κεφάλαιο, και τότε εκ των πραγμάτων προθούνο για εφαρμογή.

Στο σημείο αυτό θα είναι χρήσιμο να αναφερθεί η σειρά μελετών που εκπονήθηκε από 600 περίπου επιστήμονες το 1970-1972 από το ΚΕΠΕ με τον γενικό τίτλο "15ετές Σχέδιο Μακροχρονίου Προοπτικής"¹⁹⁰ όπου ορισμένες από τις μελέτες αυτές (οι αναφερόμενες στο περιβάλλον) επειδή έθιξαν θέματα κατά τρόπο μη αρεστό στην τότε χούρβα και το κεφάλαιο γενικότερα, χαρακτηρίστηκαν ως "απόρρητες"¹⁹¹, ενώ άλλες υπονομεύτηκαν από ορισμένους συντάκτες-συντονιστές τους και αφαιρέθηκαν τα ενοχλητικά τους σημεία, όπως π.χ. για την πολεοδομία¹⁹². Τα σημεία αυτά δημοσιεύτηκαν όμως αυτοτελώς στον επιστη-

50 Πανελλήνιο Συνέδριο Αρχιτεκτόνων, Πρακτικά Αθήνα 1974, σελ. 89-161 και τις τελικές μελέτες *Χωροταξικό Σχέδιο και Πρόγραμμα Περιοχής Πρωτεύουσας*, Αθήνα 1976 και *Εθνικό Χωροταξικό Σχέδιο και Πρόγραμμα της Ελλάδος*, Αθήνα 1976. Από τις κριτικές βλ. Τμήμα Μελετών της Διαφώτισης της ΚΟΑ του ΚΚΕ, *Το Χωροταξικό Σχέδιο εξυπηρετεί τα μονοπώλια, Ριζοσπάστης*, 18 Σεπτ. 1976 (η κριτική έχει γραφεί από τους Χ. Ανταχόπουλο, Β. Κουτσάκο, Γ. Σαρηγιάννη), Μ. Μαντουβάλου, Α. Μάρθα, Μ. Μανρίδου, Χωροταξικό Περιοχής Πρωτεύουσας, κριτική της μελέτης του Γραφείου Δοξιάδη, *Δελτίο ΣΑΔΑΣ*, Νοέμβρ.-Δεκ. 1976, σελ. 15 κ.έ. Α. Ρωμανός, *Εθνικό Χωροταξικό Σχέδιο*, σχόλιο για την ανάθεση στο γραφείο Δοξιάδη, *Δελτίο ΣΑΔΑΣ*, Ιούνιος 1973, σελ. 4. Κ. Κόντος, απάντηση σε συνέντευξη του κ. Δοξιάδη, *Δελτίο ΣΑΔΑΣ*, Οκτ. 1973, σελ. 76. 190. ΚΕΠΕ, *Σχέδιον Προτύπων μακροχρονίου αναπτύξεως της Ελλάδος 1973-1987*, τόμοι 2, (περίληψης), Αθήνα 1972.

191. ΚΕΠΕ, *Επιτροπή Περιβάλλοντος, υποεπιτροπή φύσεως, Προστασία του φυσικού περιβάλλοντος*, Αθήνα 1972, και όμοια, *Υποεπιτροπή ρυτάνσεως, Προστασία του περιβάλλοντος εκ της ρυτάνσεως*, Αθήνα 1972.

192. ΚΕΠΕ, *Επιτροπή πολεοδομικής οργάνωσης, Πολεοδομική Οργάνωση*, Αθήνα 1972, επικεφαλής ο καθηγητής Α. Αραβαντινός, υπεύθυνος ο Α.Φ. Λαγόπουλος.

μονικό τύπο της εποχής¹⁹³.

Άλλωστε η εποχή 1970-1974 υπήρξε εποχή ισχυρών συγκρούσεων κατοίκων διαφόρων περιοχών με ισχυρές μονοπωλιακές επιχειρήσεις σε θέματα χώρου, όπως για τα διυλιστήρια του Ανδρεάδη στην Πάχη των Μεγάρων, την Τιμεντοβιομηχανία της ΑΓΕΤ στα Μέθανα, το Αεροδρόμιο των Σπάτων, κ.ά.¹⁹⁴.

Μία από τις γενικές μελέτες που είχαν εκπονηθεί από το ΚΕΠΕ και που υποτίθεται ότι θα ήταν οδηγός για τις επιμέρους περιοχές, ήταν εκείνη της Δ. Κατοχιανού, στελέχους του ΚΕΠΕ, που δημοσιεύτηκε το 1967, αλλά απεικονίζει την κατάσταση όπως είχε ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του '60 διαμορφωθεί κάτω τόσο από τις πιέσεις όσο και από την πολιτική των κυβερνήσεων που λίγο-πολύ ακολουθούσαν αυτές τις πιέσεις¹⁹⁵.

Στην μελέτη αυτή, απεικονίζεται (και γίνεται από την συντάκτριά της γενικώς αποδεκτή) η ανάπτυξη επί των υπεραστικών αξόνων Κορίνθου-Αθηνών-Θεσσαλονίκης-Καβάλας, με μελλοντικές προεκτάσεις προς την Πάτρα και την Αλεξανδρούπολη, όπως είχε σχεδόν διαμορφωθεί από το 1960 έως το 1967 που εκδόθηκε η μελέτη. Η ανάπτυξη αυτή, είναι γνωστή στην βιβλιογραφία ως S, από το σχήμα του ως άνω άξονα.

Γενικά, η όποια ανάπτυξη είχε πραγματοποιηθεί – και στον απελευπιστικό βαθμό που είχε πραγματοποιηθεί – μέχρι το 1960 ήταν μέσα στο Λεκανοπέδιο της Αθήνας, με κάποιες προεκτάσεις στο Θυριάσιο Πεδίο¹⁹⁶. Με μια σειρά μωπικών νομοθετημάτων περί αποκέντρωσης του 1952-1957 δόθηκαν κίνητρα σε βιομηχανίες που θα εγκαθίσταντο εκτός

193. Γ. Μ. Σαρηγιάννης, Τάσεις πολεοδομικής εξέλιξης Λεκανοπεδίου Αθηνών, *Τεχνικά Χρονικά*, Ατφ. 1973, σελ. 339-362.

194. Βλ. σχετικά άρθρα στα δελτία του ΣΑΔΑΣ του Ιουνίου 1973 και του Οκτωβρίου 1973.

195. Δ. Κατοχιανού, *Χωροταξική μελέτη εθνικού δικτύου αστικών κέντρων*, έκδοση ΚΕΠΕ, Αθήνα 1967.

196. Η βιβλιογραφία στο θέμα αυτό είναι εξαιρετικά πλούσια, και έχει αναλυθεί όχι μόνον από πολεοδόμους αλλά και από τις άλλες ειδικότητες που αφορά το θέμα. Βλ. γενικά, όπου υπάρχει και αναλυτική βιβλιογραφία, Π. Λουκάκης, *Περιφερειακές σχέσεις και τάσεις εξέλιξης του δικτύου αστικών κέντρων της Ελλάδας*, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τ. 28/1976. Α. Αραβαντινός, *Πολεοδομικός Σχεδιασμός*, Αθήνα 1984. Γ. Χαϊδόπουλος, *Διαμόρφωση του συγκεντρωτισμού στο λεκανοπέδιο της Αττικής*, *Δελτίο ΣΑΔΑΣ*, Νοέμβρ.-Δεκ. 1976, σελ. 7, κ.έ. *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 11/1977, αφιέρωμα "Η ρύθμιση του χώρου στην Ελλάδα", Guy Burgel, Αθήνα. *Η ανάπτυξη μιάς μεσογειακής πρωτεύουσας*, Αθήνα 1976, κ.ά.

των ορίων του νομού Αττικής¹⁹⁷.

Τα κίνητρα αυτά αφορούσαν την αύξηση των ορίων αποσβέσεων των "επαρχιακών" βιομηχανιών, την μείωση του φόρου κύκλου εργασιών και ορισμένες διευκολύνσεις στην διαδικασία απαλλοτριώσεων, προτίμηση σε κρατικές προμήθειες κ.ά. (Νόμοι 2176/52 και 3213/55 και Βασιλικά Διατάγματα 2901/54 και 9765/57).

Το αποτέλεσμα ήταν να συσσωρευθούν πλήθος από αυτές στα επί των εθνικών οδών όρια του νομού Αττικής, δηλαδή στα Οινόφυτα της Βοιωτίας και στους Αγίους Θεοδώρους της Κορινθίας.

Η φύση και το μέγεθος των βιομηχανικών αυτών μονάδων, τους επέτρεπε να ικανοποιούν τις μεταφορές τους με φορητά αυτοκίνητα και όχι σιδηροδρομικώς. Αυτό εντασσόμενο στην γενική αντισιδηροδρομική πολιτική των ελληνικών κυβερνήσεων¹⁹⁸ που εκινείτο γενικώς κάτω από τις πιέσεις των αυτοκινητοβιομηχανιών και των εταιρειών παραγωγής και εμπορίας πετρελαιοειδών, ήταν εκείνο που δημιούργησε την υποδομή αφ' ενός και τις προϋποθέσεις αφ' ετέρου για το γνωστό S, με την κατασκευή από την κυβέρνηση Καραμανλή (1955-1963) των εθνικών οδών Αθηνών-Λαμίας (και σε δεύτερη φάση Θεσσαλονίκης) και Αθηνών-Κορίνθου (και σε δεύτερη φάση Πατρών).

Έτσι, όταν μετά το 1960 άρχισε η επέλαση των ξένων εταιρειών στον ελληνικό χώρο, υπήρχε η υποδομή των μεταφορών, και δεδομένου ότι τα κριτήρια της εγκατάστασής τους στο εξωτερικό ικανοποιούντο τόσο περισσότερο όσο πιο μακριά από τα μεγάλα αστικά κέντρα και κυρίως από την Αθήνα εγκαθίσταντο, άρχισε μια ανάπτυξη των αμέσως μεγαλύτερων πόλεων που ήταν επάνω στο S κατά σειρά μεγέθους. Στα πλαίσια αυτά, αναπτύχθηκε η Λάρισα αντί του Βόλου και η Στυλίδα αντί της Λαμίας ή της Λειβαδιάς για παράδειγμα.

Οι πρώτες μεγάλες βιομηχανίες εγκαταστάθηκαν στην Θεσσαλονίκη, παράλληλα ή στην άμεση συνέχεια στην Πάτρα και λίγο μετά σε όλο το μήκος του S, όπου υπήρχε σε ανεκτή απόσταση κάποιο αστικό κέντρο που θα προμήθευε εργατικό δυναμικό. Αυτό έγινε στην Κόρινθο, την Χαλκίδα, την Στυλίδα, την Λάρισα και σποραδικά σε διάφορα μεμονωμένα σημεία (Αίγιο, Κατερίνη, κ.ά.). Λίγο αργότερα, η ανάπτυξη έφτασε και σε άλλες περιοχές, όπως το Ηράκλειο Κρήτης.

197. Μ. Αγγελίδης, *Χωροταξικός σχεδιασμός*, Αθήνα 1991, σελ. 195.

198. Γ. Σαρηγιάννης, *Το παρόν και το μέλλον των σιδηροδρομικών μεταφορών στην Ελλάδα*, Αθήνα 1993, όπου και αναλυτική βιβλιογραφία.

Θα πρέπει να σημειωθεί βέβαια ότι υπήρξαν και ορισμένες εξαιρέσεις για ειδικούς λόγους (εγγύτητα στην πρώτη ύλη) όπως στην Κοζάνη-Πτολεμαίδα¹⁹⁹ λόγω του λιγνιτοφόρου πεδίου της και στο Δίστομο λόγω των βωξιτών, που τώρα “ήταν αξιοποιήσιμοι” και όχι “οικονομικά ασύμφοροι” όπως στην ελοχή της Έκθεσης Βαρβαρέσου.

Η άνθηση αυτή, διήρκεσε μέχρι περίπου το 1973, την χρονιά της πετρελαϊκής κρίσης²⁰⁰, και μέχρι τα μέσα περίπου της δεκαετίας του '80 η κατάσταση ήταν από στάσιμη έως συντηρούμενη στο σύνολο του ελληνικού χώρου, με αυξητικές τάσεις στο Λεκανοπέδιο της Αττικής.

Ε. Η ΑΠΟΒΙΟΜΗΧΑΝΙΣΗ ΤΟΥ 1980

1. Η αναδιανομή του διεθνούς καταμερισμού εργασίας

Η γενική οικονομική κρίση που υφίσταται σε παγκόσμιο επίπεδο με διάφορες μορφές αφ' ενός, αλλά κυρίως οι τάσεις του κεφαλαίου να απωθεί την παραγωγή υλικών αγαθών στην “περιφέρεια” συγκεντρώνοντας στο “κέντρο” τις χρηματιστικές δραστηριότητες, την διεύθυνση και κεντρική διοίκηση καθώς και την προηγμένη έρευνα και σε μικρότερο βαθμό την παραγωγή εξειδικευμένων προϊόντων υψηλής τεχνολογίας, το οδήγησαν σε πρώτη φάση σε κλείσιμο ή υπονόμηση κάθε νέας ίδρυσης βιομηχανίας σε χώρες μέσου επιπέδου όπως η Ελλάδα, και κυρίως σε άνοιγμα βιομηχανιών σε χώρες που συγκεντρώναν τα πλεονεκτήματα που προαναφέρθηκαν για το 1960.

Είναι χαρακτηριστικά τα στοιχεία που είδαν το φως της δημοσιότητας σχετικά με την συμμετοχή στο Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν (ΑΕΠ) των χρηματιστικών δραστηριοτήτων, όπου σημειώνεται ότι για το 1989 (σε παγκόσμιο επίπεδο) οι δολοηψίες στις αγορές συναλλάγματος σε τέσσερις μέρες ξεπερνούσαν την ετήσια αξία του παγκόσμιου εμπορίου την ίδια χρονιά, και για το 1993 υπολογίζεται σε τρεις μέρες²⁰¹. Επί-

199. S. Avgerinou-Kolonias, *La transformation d' un village agricole en ville industrielle: Ptolemais*, These de Doctorat, Université de Lille III, 1986.

200. Η. Ηλιού, Κ. Χατζηαργύρη, Ν. Πανούση, *Πολυεθνικά υπερεμποπάλια*, ό.π., σελ. 401, κ.έ.

201. Δ. Καζάνης, Η Έκρηξη του Πλασματικού Κεφαλαίου, *Ριζοσπάστης* 6.5.93. Ο Δ. Κ. χρησιμοποιεί στοιχεία από το *Economist*, το *Fortune* και δημοσιεύματα του ΔΝΤ. Σημειώνουμε ότι παρακάτω θα χρησιμοποιηθούν κυρίως στοιχεία από τον ημερήσιο Τύπο, δεδομένου ότι αφορούν γεγονότα που “τρέχουν”. Οι επιστημονικές μελέτες επί των

σης, για τις ΗΠΑ η αξία της αγοράς συναλλάγματος είναι 60 φορές μεγαλύτερη από την αξία των εξαγωγών της, ενώ για την Μεγάλη Βρετανία 160 φορές μεγαλύτερη²⁰².

Ακόμη, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η συνολική αξία των μετοχών στο χρηματιστήριο της Ν. Υόρκης έφθασε στα 3,8 τρισεκατομμύρια δολάρια, ποσό που αντιστοιχεί στο 85% του ΑΕΠ των ΗΠΑ. Για το Χρηματιστήριο Αθηνών τα αντίστοιχα μεγέθη αντιστοιχούν στο 62% του ΑΕΠ²⁰³.

Τέλος ο όγκος των διεθνών δανείων αυξήθηκε από το 4% του συνολικού ΑΕΠ των 24 χωρών του ΟΟΣΑ που ήταν το 1980 στο 44% στο 1991. Όπως παρατηρεί το *Economist*, για κάθε 100 δολάρια που διακινούνται, μόνο τα 25 αφορούν άμεσες επενδύσεις στην οικονομία και παραγωγή²⁰⁴.

Έτσι, στην αγωγή της “αποβιομηχάνησης”, υπονομεύτηκε και τελικά ματαιώθηκε η ίδρυση εργοστασίου πετροχημικών στην Ελλάδα το 1980²⁰⁵, αποδυναμώθηκε το συγκρότημα εξόρυξης-επεξεργασίας αμιάντου στην Κοζάνη²⁰⁶, ενώ ιδρύονται σωρηδόν βιομηχανικές μονάδες σε χώρες του τρίτου κόσμου και γίνεται προσπάθεια ίδρυσης, εκσυγχρονισμού και φυσικά εξαγωγής από το ιδιωτικό κεφάλαιο μονάδων των πρώην σοσιαλιστικών χωρών²⁰⁷.

Ήδη, ελληνικό ή ξένο με την μορφή του ελληνικού κεφαλαίου έχει διεισδύσει στις πρώην σοσιαλιστικές χώρες σε διάφορους τομείς, και για παράδειγμα έχουν ιδρυθεί σύνδεσμοι ελληνικών εταιρειών, όπως στην Βουλγαρία και στην Ρωσία. Στην τελευταία, μετέχουν στο “Club Ελληνικών Επιχειρήσεων Ρωσίας” 25 εταιρείες, όπου πέρα από εκείνες που

“γεγονότων” είναι φανερό ότι ακολουθούν. Φυσικά υπάρχουν άρθρα και συγγράμματα σχετικά, που αφορούν τα αναλυόμενα στο κεφάλαιο από θέματα, αλλά —πλην λίγων περιπτώσεων— προτιμήθηκε η χρήση up today στοιχείων.

202. Δ. Καζάνης, ό.π.

203. Ό.π.

204. Αναφορά στον Καζάνη, ό.π.

205. Γ. Σαρηγιάννης, Ανάπτυξη και Χωροταξία στην Ελλάδα. Η περίπτωση του Πετροχημικού, *Επιστημονική Σκέψη*, τ. 10, Νοέμβρ.-Δεκ. 1982, σελ. 55, όπου αναφέρεται και όλο το ιστορικό του θέματος με την σχετική βιβλιογραφία.

206. Γ. Κυριαζής, Μισό το νέο εργοστάσιο Αμιάντου στο Ζιδάνι, *Ριζοσπάστης*, 30.4.1981.

207. Δ. Χαροντάκης, Και Club ελληνικών επιχειρήσεων Ρωσίας, *Το Βήμα* 15.5.1994. Γ. Τσαραγκλής, Στην Βουλγαρία ο πόλεμος του ελληνικού παγιοτού, *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 12.6.94.

είχαν από παλιά εμπορικές σχέσεις με την ΕΣΣΔ, όπως ο Φραγκίστας (εξαγωγές εσπεριδοειδών) μετέχουν η Motor Oil του ομίλου Βαρδινογιάννη, η Lotto Million του ομίλου Intracom, ναυτιλιακές όπως των Λιβανού και Ποταμιάνου (Ceres/Epirotiki), τουριστικές/μεταφορικές (Ion tours, Meton eter του ομίλου Αρφάνη-Χιόνη κ.α.), ιατρικές επιχειρήσεις (Athens Medical του ομίλου Αποστολόπουλου), μεταλλευτικές (Βωξίτες Παρνασσού), εμπορικές, κατασκευαστικές κ.ά.²⁰⁸.

Στην Βουλγαρία έχουν δραστηριότητα εταιρείες supermarket και τροφίμων, όπως η Αφοί Μπίσκα ΑΕ, η Τροφός ΑΕ και η Δέλτα (στην οποία έχει συμμετοχή 20% η γαλλική BSN), η ΕΒΓΑ και η Algida (θυγατρική της γνωστής πολυεθνικής Unilever)²⁰⁹.

Επίσης, αναφέρονται για την Βουλγαρία, Ρουμανία και Αλβανία η Xios Bank του ομίλου Βαρδινογιάννη, η 3E (θυγατρική της Coca-Cola), η Sato, η Neoset (Γερμανικών συμφερόντων), και διάφορες άλλες που ανήκουν στον όμιλο Αλαφούζου, στον όμιλο Κόκκαλη, (Intracom και Συγκρότημα Λαμπράκη), ο όμιλος Μαμιδάκη κ.ά.²¹⁰. Το ελληνικό Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, αναφέρει ότι σήμερα υπάρχουν 600 μικτές ελληνοβουλγαρικές επιχειρήσεις ενώ το 70% του επενδυμένου κεφαλαίου είναι ελληνικό (δεν αναφέρεται τι είδους ελληνικό, — χωρίς βέβαια να έχει και ιδιαίτερη σημασία), στην Ρουμανία 714 επιχειρήσεις, με 12 εκατ. δολάρια, και στην Αλβανία με 44 εκ. δολάρια.

Αναφέρεται επίσης χαρακτηριστικά ότι το μέχρι σήμερα ελλειμματικό εμπόριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης με τις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης μεταβλήθηκε σε πλεονασματικό σε όφελος της ΕΕ σε σχέση 3 προς 50²¹¹.

Επίσης πρέπει να τονιστεί η προσπάθεια που γίνεται τώρα στις Βρυξέλλες για τον έλεγχο από την Δύση των ενεργειακών πηγών της Ανατολικής Ευρώπης και της Ρωσίας με την προς υπογραφή συνθήκη εφαρμογής της λεγόμενης “Ευρωπαϊκής Χάρτας Ενέργειας” με στόχους πέραν των προαναφερθέντων και την εφαρμογή της GATT σε χώρες της

208. Δ. Χαροντάκης, *ό.π.*

209. Γ. Τσαραγκλής, *ό.π.*, και (ανυπόγραφο), *Ελληνικά Σουπερμάρκετ στην Βουλγαρία, Το Βήμα*, 15.5.94.

210. Θ. Κανιάρης και Μ. Ζιάγκου, Οι στόχοι της Ελληνικής κυβέρνησης στα Βαλκάνια, και των ίδιων, Και γνωστά ονόματα ελλήνων μεγαλοεπιχειρηματιών, *Ριζοσπάστης*, 24.4.94.

211. Των ίδιων, “Επιχείρηση”: Οικονομική διείσδυση στα Βαλκάνια, *Ριζοσπάστης*, 24.4.94.

ανατολικής Ευρώπης ακόμη και αν δεν είναι μέλη της, η πλήρης απελευθέρωση της αγοράς και η ιδιωτικοποίηση των κρατικών επιχειρήσεων. Όροι και συνθήκες που δεν επιβλήθηκαν ούτε στην Γερμανία το 1918...²¹².

Τελευταία, μετά την επίσκεψη του πρωθυπουργού στις ΗΠΑ, ανακοινώθηκε η ίδρυση “Επιχειρηματικού Συμβουλίου Ελλάδας-ΗΠΑ” με σκοπό “την ανάληψη κοινών επενδύσεων στα Βαλκάνια” ενώ υπεγράφη συμφωνία για την ασφάλιση από κινδύνους των επιχειρήσεων αυτών²¹³.

Αυτό βέβαια έχει σαν αποτέλεσμα μια σειρά παρενεργειών μέσα στις ίδιες τις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες, με αύξηση της ανεργίας καθώς κλείνουν μεγάλες μονάδες και καταργούνται χιλιάδες θέσεις εργασίας σε “όφελος” της εξαθλωμένης και φθηνής εργατικής δύναμης των χωρών που προαναφέρθηκαν. Υπολογίζεται ότι επίσημα, το μέσο ωρομίσθιο στο Μεξικό και την Βραζιλία είναι γύρω στα 2.5 δολάρια ενώ στην Γερμανία γύρω στα 25 και στις ΗΠΑ στα 16²¹⁴.

Έτσι, σε μια σειρά χώρες του τρίτου κόσμου, οι ρυθμοί ανάπτυξης της βιομηχανικής παραγωγής κυμαίνονται σε ποσοστά 6 έως 10% ετησίως στα έτη 1985-1993, ενώ αντίστοιχα στις παραδοσιακές βιομηχανικές χώρες σε ποσοστά από 0 έως 4%, με μέσο όρο στην τελευταία τριετία γύρω στο 0,1%²¹⁵.

Ακόμη, έχουμε μια εκρηκτική αύξηση της ανεργίας στις 7 πλουσιότερες χώρες (ΗΠΑ, Ιαπωνία, Γερμανία, Βρετανία, Γαλλία, Ιταλία, Καναδάς) που αγγίζει τα 26 εκατομμύρια ανέργους σε επίσημα στοιχεία, χωρίς τους υποαπασχολούμενους ή ετεροαπασχολούμενους κ.λπ. σε ποσοστά που κυμαίνονται στο 10% για το 1993 με αυξητικές τάσεις²¹⁶.

Η αναδιανομή του ρόλου των ανεπτυγμένων καπιταλιστικών χωρών μεταξύ τους και οι διάφοροι “εμπορικοί πόλεμοι” που ξεσπούν κατά καιρούς σε διάφορους τομείς, καθώς επίσης και η αναδιάταξη του καταμερισμού εργασίας ανάμεσα σ’ αυτές και τις άλλες χώρες, λιγότερο αναπτυγμένες ή υποανάπτυκτες ή που η οικονομία τους καταστράφηκε, όπως

212. Α. Πετινής, Εξασφάλιση της εκμετάλλευσης των ενεργειακών πηγών της Αν. Ευρώπης, *Ριζοσπάστης*, 17.6.1994.

213. “Επιμελητήριο των ΗΠΑ στα Βαλκάνια”, *Ριζοσπάστης*, 20.5.94 και “Κίνητρα για επενδύσεις στα Βαλκάνια”, *Ελευθεροτυπία*, 20.5.94.

214. Γ. Χ. Παπαγεωργίου, Ο Παράδεισος που δεν ήρθε, *Ελευθεροτυπία*, 29.7.1993.

215. *Ο.π.*

216. *Ο.π.*

οι πρώην σοσιαλιστικές, οδηγεί σε μια σειρά νέων διευθετήσεων.

Έτσι, π.χ. η ρωσική παραγωγή αλουμινίου, διοχέτευσε σε εξευτελισικές τιμές 1 εκατομμύριο τόνους στην Δύση, ενώ η ALCOA (Aluminium Company of America) μείωσε την παραγωγή της κατά 25% απολύοντας 750 εργαζόμενους. Φυσικά ο κερδισμένος δεν ήταν ούτε οι εργαζόμενοι της Ρωσίας, ούτε των ΗΠΑ αλλά τα υπερεθνικά μονοπώλια που βρήκαν φθηνή πρώτη ύλη²¹⁷.

Σημειώνεται στα "θύματα" της νέας αυτής κατάστασης και το περίφημο "σοσηδικό σοσιαλιστικό θαύμα του καπιταλισμού" όπου η κρίση διογκώνεται και η ανεργία έφθασε σε επίπεδα του 11%²¹⁸.

Και φυσικά, επειδή αυτά είναι γνωστά στους ιθύνοντες κύκλους της ΕΕ και του καπιταλιστικού κόσμου γενικότερα, ο κοινοτικός επίτροπος Κ. Kristofersen τονίζει ότι η όποια ανάκαμψη επέλθει, δεν θα φέρει νέες θέσεις εργασίας στην ΕΕ (προφανώς δεδομένου ότι "ανάκαμψη" για το Κεφάλαιο είναι η αύξηση των κερδών του και όχι η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των εργαζομένων, και όπως είδαμε αυτή η "ανάκαμψη" συνεπάγεται ανεργία στις ανεπτυγμένες χώρες και ληστρική εκμετάλλευση στις "αναπτυσσόμενες")²¹⁹.

Τα τελευταία στοιχεία και εκτιμήσεις του OECD που δημοσίευσε η *Wall Street Journal* επιβεβαιώνουν ότι διαφαίνεται ανάκαμψη στην Ευρώπη, που μετριέται με την αύξηση του ΑΕΠ, αλλά ταυτόχρονα αυξάνει και η ανεργία, ενώ μειώνεται το ποσοστό των ευρωπαϊκών εξαγωγών σχετικά με εκείνο των ΗΠΑ και της Ιαπωνίας στο παγκόσμιο εμπόριο²²⁰.

Η ΕΟΚ και η μετατροπή της στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η Συνθήκη του Maastricht, η γενίκευση και εκσυγχρονισμός της GATT, η ΚΑΠ κ.ά. αποτελούν έκφραση τόσο του εσωτερικού ανταγωνισμού των ίδιων των ανεπτυγμένων καπιταλιστικών χωρών με επικεφαλής την Ιαπωνία, τις ΗΠΑ και την Γερμανία, όσο και προσπάθεια αρπαγής των χωρών που προσφέρουν φθηνά εργατικό δυναμικό, πρώτες ύλες, ενέργεια και μελλοντικές αγορές, όπως οι χώρες που προαναφέρθηκαν.

Πριν δούμε τις επιπτώσεις των παραπάνω συμφωνιών στην χώρα μας,

217. Ο.π. Βλ. ακόμη, Χ. Μέγας, Νέος, ένας στους 4 ανέργους, *Ελευθεροτυπία*, 4.6.94.

218. Ν. Ηλιάδης-Ηλιούδης, Το βόρειο "θύμα" της νέας Ευρώπης, *Ριζοσπάστης*, 3.4.94.

219. Β. Γκίνιας, Έκθεση Κομισιόν: Η ελληνική οικονομία παραπαίει, η ανεργία καλπάζει, *Ριζοσπάστης*, 12.5.94.

220. Ευρωπαϊκή οικονομία, η ατμομηχανή παίρνει μπροστά, *Ελευθεροτυπία*, 16.6.94.

θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο αναφερθείς ανταγωνισμός και μεταξύ των μεγάλων χωρών εξακολουθεί να παραμένει πάντοτε οξύτατος. Λίγο μόνο διάστημα από την υπογραφή τον Απρίλιο του 1994 της συνθήκης του Μαρακές για την GATT με την νέα της μορφή, τον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου (World Trade Organisation, WTO), έχει εκδηλωθεί ο εμπορικός πόλεμος ανάμεσα σε ΕΕ, ΗΠΑ και Καναδά σχετικά με μια σειρά γεωργικών προϊόντων όπως κρασιά, γόνιμο ιχθυηρόν, αυγόσκονη, φυτοφάρμακα κ.ά. που αποτελούν βασικά εξαγωγικά προϊόντα των ΗΠΑ στις αφρικανικές χώρες, που τώρα θα έχει πρόσβαση και η ΕΕ²²¹.

Επίσης, σημειώνονται οι ανησυχίες εργατικών συνδικάτων, περιβαλλοντικών οργανώσεων κ.ά. στην δυνατότητα που επικρέμαται, να μεταφέρεται ανεξέλεγκτα πλέον η παραγωγή σε καθυστερημένες χώρες με συνέπειες τόσο την ανεργία στις ανεπτυγμένες, όσο και την ληστρική και κατά συνέπεια αντιπεριβαλλοντική απόληψη πρώτων υλών στις υποανάπτυκτες χώρες²²².

2. Ο νέος ρόλος της Ελλάδας και η αποβιομηχάνισή της

Η Ελλάδα είναι σε μια ενδιάμεση θέση στον παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας και κυριαρχίας. Από τη μια πλευρά είναι σαφώς εξαρτημένη χώρα στις κυρίαρχες μεγάλες καπιταλιστικές δυνάμεις, από την άλλη όμως εκμεταλλεύεται η ίδια χώρες που είναι σε χειρότερη μοίρα από αυτήν.

Στα πλαίσια αυτά, η οικονομία της σήμερα τείνει να ξαναγυρίσει στα πλαίσια της εποχής Βαρβαρέσου, με την συντελούμενη ραγδαία αποβιομηχάνιση μετά τα μέσα της δεκαετίας του '80, ενώ ταυτόχρονα στρέφεται ξανά σε μη παραγωγική, ή σε ήσσονος σημασίας μικρομονάδες για παραγωγή ειδών εσωτερικής κατανάλωσης.

Οι μονάδες κυρίως που κλείνουν, είναι είτε της βαριάς βιομηχανίας, (χαλυβουργία, μεταλλουργία νικελίου, χημική βιομηχανία κ.ά.), είτε μηχανοκατασκευών, είτε μεγάλες μονάδες καταναλωτικών αγαθών όπως η υφαντουργία και ο κλάδος δέρματος που ανταγωνίζεται αντίστοιχες μονάδες που ανήκουν στο κεφάλαιο προηγμένων χωρών, όπου επίσης κλείνουν και μεταφέρονται στις χώρες φθηνού εργατικού δυναμικού, της Νοτιοανατολικής Ασίας και αλλού.

221. Στ. Ευσταθιάδης, Παρασπονδίες των ΗΠΑ για την GATT, *Το Βήμα*, 8.5.94.

222. Χ. Ορφανίδης, GATT: Σημείο τριβής το περιβάλλον, *Ελευθεροτυπία*, 24.4.94.

Η αποβιομηχάνιση, περνά από τρία μονοπάτια, ανάλογα με την περίπτωση: προβληματικές, εξαγορά από το ξένο μεγάλο κεφάλαιο (στον κλάδο τροφίμων κυρίως) ή απευθείας κλείσιμο.

Το μονοπάτι των "προβληματικών", συνδέεται λίγο και με τον ελληνικό μεταπρατικό τρόπο οικονομικής "ανάπτυξης", όπου δεν θεμελιώνεται στα σοβαρά κάτω βιομηχανική μονάδα πλην ελαχίστων, οι περισσότερες ιδρύθηκαν σε προσωπική βάση και μετά την αποχώρηση του ιδρυτή τους διαλύονται. Συνήθως οι "προβληματικές", συσσωρεύουν χρέη στο Δημόσιο από τέλη και φόρους, στο ΙΚΑ, στους μισθούς των εργαζομένων, ακόμη και στην ΕΥΔΑΠ και την ΔΕΗ, σε ύψη εκατοντάδων εκατομμυρίων.

Από στοιχεία του 1987, αναφέρεται ότι χρωστούσαν τότε μόνον στο ΙΚΑ, το συγκρότημα Σκαλιστήρη 1,2 δισεκατομμύρια, τα Ελληνικά Ναυπηγεία 1,9 δις, τα Ναυπηγεία Ελευσίνας 1,6 δις, και άλλες 58 επιχειρήσεις από 100 έως 800 εκατομμύρια εκάστη και η κατάσταση αυτή συνεχίζεται²²³. Ενώ στη ΔΕΗ χρωστούσαν μόνον το 1985, έντεκα μεγάλες και ενεργοβόρες βιομηχανίες 21,5 δισεκατομμύρια δρχ. (μόνο τα εργοστάσια της TITAN χρωστούσαν 537,7 εκατ. το πρώτο τρίμηνο του 1985)²²⁴.

3. Απαλλαγές και επιδοτήσεις στο Κεφάλαιο

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να υπενθυμισθούν γνωστά στοιχεία από τις νόμιμες και "νόμιμες" φοροαπαλλαγές, επιδοτήσεις, υπερ- και υποτιμολογήσεις, "φορολογικές διευθετήσεις" κ.ά. με τις οποίες όχι μόνον δεν πληρώνουν τον αναλογούντα φόρο οι μεγάλες επιχειρήσεις, αλλά και επιπλέον επιδοτούνται.

Έτσι, το 1982 ψηφίζεται ο Νόμος 1249/82 με βάση τον οποίο αναπροσαρμόζεται η αξία της ακίνητης περιουσίας των βιομηχανιών που περνούσε στις "αποσβέσεις παγίων κεφαλαίων" με αποτέλεσμα να μη φορολογηθούν ποσά συνολικού ύψους 50 δισεκατομμυρίων (σε τιμές του 1982). Υπολόγισαν τότε υπηρεσιακοί παράγοντες του Υπουργείου Οικονομικών ότι κάθε μεγάλη μονάδα φορολογήθηκε περίπου στα 2/3 των κερδών της²²⁵.

223. *Ελευθεροτυπία*, 3.6.1987 και *Ριζοσπάστης*, 7.2.1988.

224. *Ριζοσπάστης*, 10.7.1985.

225. Τεράστια φοροδιαφυγή με το σύστημα των αποσβέσεων, *Ριζοσπάστης*, 11.3.1984.

Στις 21.12.1985 με απόφαση της Τράπεζας της Ελλάδας, τα ανεξόφλητα δάνεια των μεγάλων επιχειρήσεων (που ανέρχονταν τότε στο ύψος των 600 περίπου εκατ. δολαρίων) θα εξοφλούνταν με την τιμή του δολαρίου της περασμένης χρονιάς, δηλ. 127,2 δρχ. αντί των 155 δρχ., με αποτέλεσμα η Τράπεζα να εισπράξει 3 δισεκατομμύρια δραχμές λιγότερο. Οι επιχειρήσεις που κυρίως ευνοήθηκαν, ήταν ο TITAN, (που διευθυνόταν από τον τότε πρόεδρο του ΣΕΒ), η ΤΕΟΚΑΡ, η ΒΑΛΚΑΝ ΕΞΠΟΡΤ, το συγκρότημα Μποδοσάκη, η 3Ε, η Henninger, η ΑΓΕΤ κ.ά.²²⁶.

Με τα μέτρα λιτότητας του 1985, καταργήθηκε η ΑΤΑ, πράγμα το οποίο έφερε στους εργαζόμενους μειωμένες αποδοχές κατά 5 δις μόνο για τους μισθούς του Ιανουαρίου, που ήταν αντίστοιχα κέρδος για τις επιχειρήσεις. Ταυτόχρονα επιβλήθηκε "εφάπαξ έκτακτη εισφορά" στις επιχειρήσεις, η οποία όμως με την απαλλαγή τους από την ΑΤΑ μειώθηκε στα 85% περίπου²²⁷.

Τον Μάρτιο του 1988, σε τροπολογία που ενσωματώθηκε στο Νομοσχέδιο για την κύρωση της 135 ΔΣΕ, προβλέφθηκε η επιχορήγηση των επαρχιακών βιομηχανιών με 1,14 δις από τα χρήματα του ΟΑΕΔ²²⁸.

Για την φοροδιαφυγή και ταυτόχρονη λαθραία εξαγωγή συναλλάγματος μέσω των υπο-και υπερτιμολογήσεων σύμφωνα με επίσημη έκθεση του Συμβουλίου Ερευνας Τιμών ο TITAN και η ΑΓΕΤ δήλωσαν ότι πλήρωσαν για εισαγωγή άνθρακα 40.150.000 δολάρια ενώ στην πραγματικότητα είχαν πληρώσει μόνον 27.300.000 δολάρια. Τα υπόλοιπα 12.850.000 δολάρια έφταναν λαθραία σε συνάλλαγμα και αφορολόγητα στο εξωτερικό²²⁹.

Μετά τα παραπάνω, δεν είναι ανεξίτητο που τα τελευταία χρόνια αυξάνεται συνεχώς το ποσοστό συμμετοχής στην φορολογία των μισθωτών και συνταξιούχων έναντι των εμποροβιομηχανιών. Το 1960 οι πρώτοι μετείχαν στο φορολογικό προϊόν κατά 28,1% και οι δεύτεροι κατά 62,0%, το 1974 τα ποσοστά ήταν 45,9 και 45,0%, το 1980 52,1 και 35,3% και το 1989 57,9 και 32,3%. Ανάλογα, ο μέσος όρος του δηλωθέντος στην εφορία μηνιαίου εισοδήματος των μισθωτών και συνταξιούχων ήταν

226. *Ριζοσπάστης*, 22.11.85 και 23.12.85.

227. *Ελευθεροτυπία*, 1.11.85 και *Ριζοσπάστης*, 15 και 16.10.1985, (άρθρο του Χ. Κορφατή: "Πόσα θα πληρώσουν οι μεγάλοι;").

228. *Η Πρώτη*, 1.3.1988.

229. *Ριζοσπάστης*, 19.5.85 και *Ριζος της Δευτέρας*, 20.5.85.

100.833 και 92.250 δρχ. ενώ των εμποροβιομηχανών 68.871 δρχ.²³⁰.

Ανάλογα, μπορεί να αναφερθεί όχι μόνον ως δείγμα της παρασιτικής και "κομπραδόρικης" νοστορίας του ελληνικού κεφαλαίου αλλά και ως απόδειξη ή και αποτέλεσμα των προηγούμενων η είδηση που δημοσιεύτηκε στον τύπο σύμφωνα με την οποία ο Φρανκ Σαρακάκης, της "Σαρακάκης αφού ΑΕΒΕ", έχασε στο Καζίνο του Κρόκφορντ στο Λονδίνο, στο 1982 τρία δισεκατομμύρια δρχ. Το δημοσίευμα αναφέρει ότι αυτό είναι σύνθημα για τον "big Franc", όπως είναι γνωστός ο εν λόγω βιομήχανος. Το δημοσίευμα, προσθέτει ότι η ως άνω εταιρεία δήλωσε κέρδη για το 1991 μόνον 46 εκατ. δρχ.²³¹.

4. Οι "προβληματικές" επιχειρήσεις

Στην δεκαετία του '80, εμφανίστηκαν οι λεγόμενες προβληματικές επιχειρήσεις, που ήταν υπερχρεωμένες στο Δημόσιο και τις τράπεζες.

Πρέπει να σημειωθεί ότι πολλές από τις προβληματικές αυτές επιχειρήσεις, είναι από τις πιο ανθούσες μονάδες, τα κέρδη τους όμως επενδύονται σε προσφορότερους τομείς, σύμφωνα με τους βασικούς νόμους του κεφαλαίου, όπως η οικοδομή, το χρηματιστήριο και το παιχνίδι με το συνάλλαγμα, με παράλληλη διοχέτευση των κεφαλαίων στις ελβετικές τράπεζες. Έτσι καταλήγει μια ανθούσα μονάδα σε προβληματική, και τότε ακολουθεί η γνωστή πορεία: ανάληψη της διοίκησης από το κράτος, "εξυγίανση" (δηλαδή πληρωμή των χρεών από τον έλληνα φορολογούμενο) και στην συνέχεια, αντί να παραμείνει στα χέρια του κράτους, πωλείται σε εξευτελιστική τιμή σε ιδιώτες, τις πιο πολλές φορές στους παλιούς ιδιοκτήτες της!

Σε περιπτώσεις μεγάλων και κρίσιμων μονάδων, η επιχείρηση ακολουθεί τρεις δρόμους: ή συνεχίζει την λειτουργία της με τον νέο (ή "νέο") ιδιοκτήτη της, ή εξαγοράζεται από τους ισχυρότερους ανταγωνιστές της, συνήθως ξένα μονοπώλια, όπου ή την κλείνουν, ή συνεχίζουν την λειτουργία της έχοντάς την όμως πια απορροφήσει.

Στις διαδικασίες αυτές, βλέπουμε την Ελβετική Σέλμαν να επο-

230. Ριζοσπάστης, 17.6.1988, 16.10.1988 και 25.2.1990, *Η Πρώτη*, 8.9.1988, *Ελευθεροτυπία*, 30.4.1990, *Το Βήμα*, 16.6.1985, *Ριζοσπάστης*, 9.1.1994, *Ελευθεροτυπία*, 7.4.1994, κ.ά.

231. *Ελευθεροτυπία*, 5.1.1994.

φθαλμιά την ΕΠΑΣ· τις ΚΟΥΠΑ και Φανεστρόπουλος να κλείνουν αφήνοντας την αγορά ελεύθερη στις ΒΙΟΚΑΤ και ΜΕΤΚΑ που ανήκουν στις Mannesmann και Krupp· την Χαρτοποιία Αιγίου να κλείνει και την Softex να διαλύεται²³², την ΑΓΕΤ να ξεπουλιέται στην Castrelstruzzi, ενώ η ΛΑΡΚΟ, η ΠΥΡΚΑΛ, τα μεταλλεία του Μαντουδίου, η ΕΛΣΙ η ΠΡΟΦΙΑΕ²³³ και άλλες μεταλλουργικές να υποβαθμίζονται μέχρι κλεισίματος· τα πετρέλαια του Πρίνου ξεπουλιούνται στην πολυεθνική κοινοπραξία των Denison-Wintershall-White Shield κ.λπ.²³⁴.

Ειδικότερα για την ΛΑΡΚΟ, παλιότερες καταγγελίες απεκάλυπταν ότι πίσω από το κλείσιμό της είναι τα μονοπώλια του Krupp, της Tussen και της British Steel Corporation²³⁵.

Είναι επίσης γνωστό, ότι στην προσπάθειά τους οι κυβερνήσεις να εξαναγκάσουν σε κλείσιμο ανθούσες βιομηχανίες, τις αποστερούν από παραγγελίες, όπως έγινε για παράδειγμα στα Ναυπηγεία Σύρου, ή στην ΚΟΥ-ΠΑΣ, όπου αντί να της δώσει την παραγγελία 10 οχημάτων μεταφοράς εμπορευματοκιβωτίων του ΟΛΠ, την ανέθεσε στην Ιαπωνική Mitsubishi²³⁶.

Ένα στοιχείο που θα πρέπει να αναφερθεί, και που θυμίζει τις καλές εποχές της Αμερικανικής Αποστολής του γνωστού μας Ροττερ του 1948, είναι ότι την πώληση πολλών από τις 88 προβληματικές που ανήκουν στην ΕΤΒΑ και 40 του ΟΑΕ, την έχει αναλάβει ο Αμερικανικός χρηματιστηριακός οργανισμός First Boston Corporation, και ήδη άνθρωπος της FBC είχε εγκατασταθεί στον ΟΑΕ (Οργανισμός Ανασυγκρότησης Επιχειρήσεων). Επίσης είχε καταγγελθεί ότι ο κύριος στόχος της FBC ήταν οι μεγάλες μονάδες της Αλουμίνιας, της ΑΕΒΑΛ, των Ναυπηγείων Σκαραμαγκά κ.ά. Στην ίδια ιστορία είχε προσπαθήσει να εισδύσει και θυγατρική της City Bank, η City Corp²³⁷.

232. Ομάδα συντακτών: "Το παζάρι αρχίζει", *Ριζοσπάστης*, 24.9.87.

233. Γ. Μέρμηγκας - Β. Στεφανακίδης, Νέο ξεπούλημα-Πρόσληψη, *Η Πρώτη*, 25.9.87.

234. Ν. Ρούσης, Εν κρυπτώ ξεπούλησαν τον Πρίνο, *Η Πρώτη*, 4.3.1989.

235. Θ. Βασιλείου, Το μυστικό της ΛΑΡΚΟ, *Ριζοσπάστης*, 1987 με αναφορά σε εκθέσεις των Ν. Κόρακα, Γ. Χατζηνικολαΐδη και Δ. Παπαμαντέλου για τον ανοξείδωτο χάλυβα (1983).

236. Υπέρ της ελληνικής βιομηχανίας, (σχόλιο του "παρατηρητή"), *Η Πρώτη*, 23.9.87.

237. Γ. Μέρμηγκας, Ξεπουλιούνται από Αμερικανούς, *Η Πρώτη*, 3.3.1988.

5. Η κατά κλάδο και κατά χώρο αποβιομηχάνιση

Κατά κλάδο, την μεγαλύτερη καταστροφή την έχει υποστεί η κλωστοϋφαντουργία, που όπως είδαμε περνά κρίση και στις ανεπτυγμένες χώρες δεδομένου ότι έχει μεταφερθεί στην Νοτιοανατολική Ασία, την Λατινική Αμερική και την Ανατολική Αφρική, και τελευταία την Ανατολική Ευρώπη.

Έτσι, ανθούσες βιομηχανίες στην χώρα μας, όπως η Πειραιϊκή-Πατραϊκή, έχουν σχεδόν διαλυθεί και οι απολύσεις στον κλάδο υπερβαίνουν για την Αττική τους 6500 εργαζόμενους, την Θεσσαλονίκη τους 1380 και τις άλλες περιοχές τους 8400: με επικεφαλής στην Αττική την Πειραιϊκή-Πατραϊκή με 870 εργαζόμενους, τον Βόμβυκα με 700 εργαζόμενους, την ΒΕΛΚΑ με 550, την Πεοφιλ με 450, στην Πάτρα την Π-Π με 3000, (και τα παραρτήματά της στην Χαλκίδα με 500, την Ν. Πέραμο με 550), στο Λαύριο το ΑΙΓΑΙΟ με 900 (και τα παραρτήματά του στο Αστρος με 220, στον Πύργο με 250), τον Βόμβυκα στην Λαμία με 450, την Βέτλανς στην Νάουσα με 620, τον Μιχαηλίδη και τον Δουριδα στην Θήβα με 900 και 300 εργαζόμενους, κ.ά.²³⁸.

Αντίστοιχα και στον Ιματισμό, όπου λειτουργεί κυρίως με Φασόν, έχουμε στην τριετία 1988-1991 πάνω από 3500 απολύσεις σε 24 εργοστάσια με 50 εργαζόμενους και άνω²³⁹.

Στον κλάδο της χημικής βιομηχανίας, η ΑΕΒΧΠ-Α της Δραπετσώνας από 1150 έφθασε τους 600 εργαζόμενους, η ΧΒΒΕ (με 27% κεφάλαια της γαλλικής Rhone Poulenc) της Θεσσαλονίκης από 650 τους 350, η ΒΦΛ στην Ν. Κάρβαλη από 800 στους 500 και η ΑΕΒΑΛ Κοζάνης από 1000 στους 250, κ.ά.²⁴⁰.

Έτσι, ερημώνονται ολόκληρες βιομηχανικές περιοχές και πόλεις, όπως η Θήβα, το Λαύριο, η Λάρυμνα, το Μαντουδί, η Ν. Αγχιάλος Βόλου, σε βαθμό που το S της ανάπτυξης τείνει να μετατραπεί σε S της ανεργίας.

Μόνον για την περιοχή της Πάτρας υπολογίζονται στους 20.000 οι απολύσεις της τελευταίας τριετίας, με επικεφαλής την Π-Π με 3250 απολυμένους, την Pirelli με 530, την AMIANTIT με 300 κ.ά.²⁴¹. Για το Λαύ-

238. Στοιχεία από τα αντίστοιχα Εργατικά Κέντρα και την ΕΣΥΕ.

239. Α. Ζυμάρη, Το Φασόν καλύπτει την ανεργία, *Ριζοσπάστης*, 18.12.1992.

240. Στοιχεία των Εργατικών Κέντρων.

241. Στοιχεία από το Εργατικό κέντρο Αχαΐας που δημοσιεύθηκαν στον *Ριζοσπάστη* της 29.5.94.

ριο τα στοιχεία είναι γνωστά²⁴². Για την Εύβοια η αποβιομηχάνιση πλήττει κυρίως τα μεταλλεία και την μεταλλουργική βιομηχανία (ΛΑΡΚΟ, Σωληνουργία Αθηνών, μεταλλεία Σκαλιστήρη και Παπαστρατή κ.ά.) και χωριά ολόκληρα ερημώνονται ιδίως στην Βόρεια και Κεντρική Εύβοια²⁴³. Στην Κοζάνη²⁴⁴, την Θεσσαλία²⁴⁵ όπου χάθηκαν περίπου 8.000 θέσεις εργασίας (επικεφαλής η Βιομηχανία ετοιμών ενδυμάτων με 750 απολυμένους, η Μεταλλουργική Χάλυψ με 700, η ΕΒΕΞ με 450 η Ρόκας με 400, η ΕΛΣΙ κ.ά.).

Και φυσικά, ενώ κλείνουν μονάδες στην Ελλάδα, οι ίδιοι επιχειρηματίες επεκτείνουν τις επιχειρήσεις τους στην ανατολική Ευρώπη, όπως είδαμε, με τελευταίο παράδειγμα την παραγγελία ναυπήγησης 9 τάνκερ στα ναυπηγεία της Οδησού από τον όμιλο Βαρδινογιάννη, όπου έγινε με "εξαιρετική λαμπρότητα" η παραλαβή του πρώτου από αυτά στις αρχές Ιουλίου. Είναι χαρακτηριστική η ανταπόκριση, που αναφέρει ότι "χιλιάδες κάτοικοι που βρήκαν δουλειά, συγκεντρώθηκαν στην τελετή της καθέλκυσης" και όπου ήταν παρών και ο έλληνας υπουργός εμπορικής Ναυτιλίας που δήλωσε ότι "δεν ήρθαμε εδώ ως κατακτητές αλλά ως συνεργάτες" (!)²⁴⁶. (το ! είναι της εφημερίδας)

Τελικά, ο όρος της "αποβιομηχάνισης" ενώ αρχικά δεν είχε γίνει αποδεκτός από την ελληνική οικονομική και πολιτική ορολογία, εν τούτοις αποδείχτηκε υπαρκτό γεγονός, με σαφή και νομοτελειακή αιτιολογία, που καθορίζει την ελληνική οικονομία και κατά συνέπεια χωροταξία από το 1985 και εφεξής²⁴⁷.

6. Η Γεωργία

Ταυτόχρονα θα πρέπει να σημειωθεί η σταδιακή καταστροφή της γεωργικής παραγωγής είτε με την μορφή της "πρόωρης συνταξιοδότησης", είτε της επιδοτούμενης καταστροφής των ελαιώνων και των αμπελοκαλλιέργειών, είτε της επιδοτούμενης καταστροφής των προϊόντων της αγρο-

242. Φάκελλος "ανεργία" στον *Ριζοσπάστη* της 13.12.92. Τεύχος-Αφιέρωμα στο Λαύριο του *Δελτίου του ΣΑΔΑΣ*, Ιούνιος 1992, και Πρακτικά της Ημερίδας "Λαύριο-Προοπτικές Ανάπτυξης", (13.12.1991), ΕΜΠ-Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας, Αθήνα 1991.

243. *Ο.π.*, στο φύλλο της 20.12.92.

244. *Ο.π.*, στο φύλλο της 10.12.92.

245. *Ο.π.*, στο φύλλο της 12.12.92.

246. Γ.Ι.Μ. 9 ελληνικά τάνκερ στην Οδησό, *Ελευθεροτυπία*, 6.6.1994.

247. Α. Πετούνης, Μονιμοποίηση της τάσης αποβιομηχάνισης, *Ριζοσπάστης*, 8.5.1994.

τικής παραγωγής, ιδίως των φρούτων με την "απόσυρση" και την καταστροφή τους στις χλωματερές, ή ακόμη και την αναγκαστική μέσω ποσοτώσεων μείωση της παραγωγής ζάχαρης που ενώ πριν την ένταξή μας στην ΕΟΚ πραγματοποιούσαμε εξαγωγές, μετά το 1983 εισάγουμε ζάχαρη.

Υπενθυμίζεται ότι στην δεκαετία 1980-1990 μειώθηκε ο αριθμός των απασχολούμενων στην γεωργία στην χώρα μας κατά 13,2% μέσα από την αγροτική πολιτική της ΕΟΚ²⁴⁸. Είναι γνωστό ότι η Κοινή Αγροτική Πολιτική (ΚΑΠ) επιβάλλει ποσοτώσεις και κατά συνέπεια μείωση της παραγωγής, καταργεί τις επιδοτήσεις, ενώ παράλληλα επιδοτεί την έξοδο από το επάγγελμα των αγροτών με το πρόγραμμα της πρόωξης συνταξιοδότησης στα 55 χρόνια²⁴⁹, σύμφωνα με τις αποφάσεις των Υπουργών Γεωργίας της ΕΟΚ τον Ιανουάριο του 1988.

Έτσι, επιβάλλει την μείωση παραγωγής σιτηρών και σόγιας²⁵⁰, προγραμματίζει την καταστροφή 120.000 στρεμμάτων ροδακινοκαλλιέργειών²⁵¹, και συνεχίζει το ξεριζώμα των αμπελώνων, όπου ως γνωστόν μόνον στην Κρήτη έχουν ήδη καταστραφεί ως τώρα 200.000 στρέμματα²⁵², και την μείωση της οινοπαραγωγής, όπου επιβάλλουν την παραπέρα μείωση της κατά 70.000 τόνους, δηλαδή το ένα έκτο της παραγωγής μας²⁵³. Είναι γνωστό επίσης ότι οι ποσότητες των αποσυρόμενων στις χλωματερές φρούτων (μήλα, ροδάκινα κ.ά.) είναι μεγαλύτερες από τις καταναλούμενες στο σύνολό τους.

Φυσικά αυτό γίνεται, όπως έχει τονιστεί κατ' επανάληψη, για την προστασία των προϊόντων των ισχυρών εταιρών της ΕΕ αλλά και των ΗΠΑ. Παλαιότερα στοιχεία (1987) έδειχναν ότι το εμπορικό μας ισοζύγιο γεωργικών προϊόντων ήταν ελλειμματικό ως προς την ΕΟΚ κατά 70 δισεκατομμύρια, και ως προς τις τρίτες χώρες κατά 21 δις²⁵⁴.

248. Κοινή Αγροτική Πολιτική: Ξεκλήρισε το 13,2 των αγροτών στην δεκαετία 1980-90, *Ριζοσπάστης*, 5.5.1994.

249. Φύγετε από την γη για σύνταξη στα 55, *Ριζοσπάστης*, 26.1.1988.

250. Ξεπούλημα των αγροτών με την νέα ΚΑΠ και την ΓΚΑΤΤ, *Ριζοσπάστης*, 24.5.1994, και ακόμη 5.5.1994.

251. Ροδάκινα, θα ξεριζωθούν 120.000 στρέμματα, *Ριζοσπάστης*, 27.5.1994.

252. Αμπέλια Κρήτης. Τα ξεπαστρέυει η "Ευρωπαϊκή φυλλοξήρα", *Ριζοσπάστης*, 10.5.1994 και ακόμη στην ίδια εφημερίδα, 26.4.1994.

253. Μ. Κουρμούσης, Κοινωνικές προτάσεις σοκ για τα ελληνικά κρασιά, *Ελευθεροτυπία*, 23.4.1994, ακόμη, *Ριζοσπάστης*, 11.5.1994.

254. Γεωργικά προϊόντα: εισάγουμε λιγότερα και εξάγουμε περισσότερα, *Ριζοσπάστης*, 30.8.1988.

Ακόμη, η αμερικανική κυβέρνηση επιβάλλει την χρήση 75% αμερικανικών καπνών στις βιομηχανίες της, απορρίπτει την προστασία ποτών "ειδικής ονομασίας προέλευσης" τα οποία παράγει πλέον ανεμπόδιστα στις ΗΠΑ, όπως το ούζο κ.ά. και βέβαια είναι γνωστός ο εμπορικός πόλεμος στα μεγάλων ποσοτήτων παραγωγής προϊόντα (σιτηρά, σόγια, φρούτα κ.ά.) ανάμεσα στις ΗΠΑ και ΕΟΚ και στις μεγάλες χώρες της ΕΟΚ και την χώρα μας²⁵⁵.

7. Οι κατευθύνσεις της ΕΕ για την Ελλάδα

Όλα τα προαναφερθέντα, καταλήγουν σε μια νέα ερήμωση της υπαίθρου με παράλληλη διόγκωση των πόλεων όπου ακόμη οι ευκαιρίες εργασίας είναι περισσότερες από τις χειμαζόμενες βιομηχανικές πόλεις και την συνεχώς εγκαταλειπόμενη ύπαιθρο.

Αυτό σε συνδυασμό με μια αυξανόμενη παραοικονομία στα μεγάλα αστικά κέντρα και "άνοιγμα της ψαλίδας" στα εισοδήματα, δίνει ακόμη κάποιες θέσεις εργασίας στις μεγάλες πόλεις, όχι όμως όλες για τους εσωτερικούς μετανάστες ή τους ανέργους της διαλυόμενης βιομηχανίας. Και αυτό, γιατί παράλληλα θα πρέπει να επισημανθεί η εργασία στην Ελλάδα (νόμιμα ή παράνομα) εκατοντάδων χιλιάδων ξένων εργατών από τις χώρες που αναφέρθηκε, (υπολογίζονται περί το μισό εκατομμύριο ξένοι εργαζόμενοι) με εξαθλιωμένο ημερομίσθιο, χωρίς ασφάλιση και με συνθήκες διαβίωσης ιδιαίτερα προσβλητικές, (όπως π.χ. στην Χαλκίδα όπου στο αμπάρι ενός πλοίου "διαμένουν" 300 πολωνοί και 200 πακιστανοί παράνομοι εργάτες στα Ναυπηγεία Λελάκη), εργατών που προέρχονται από αραβικές, αφρικανικές και ασιατικές καθώς και από τις πρώην σοσιαλιστικές χώρες²⁵⁶.

Από την άλλη πλευρά, υπάρχει η τάση του μεγάλου ξένου κεφαλαίου να χρησιμοποιήσει την χώρα μας σαν "βήμα" για την εισβολή στις υποανάπτυκτες ή με κατεστραμμένη οικονομία χώρες. Αυτό δεν σημαίνει ότι θα ωφεληθεί ο Έλληνας εργαζόμενος, ούτε καν το ελληνικό κεφάλαιο, δεδομένου ότι μια σειρά συγκεκριμένων ελληνικών επιχειρήσε-

255. Γ. Ζαγγανάς, Πρακτικές Αμερικανών κατά των προϊόντων μας, *Ριζοσπάστης*, 12.5.1994.

256. Γ. Λιβιτανός, Κυνηγημένοι "κυνηγοί" του μεροκάματου, στον Φάκελλο "ανεργία" του *Ριζοσπάστη*, της 8.12.1992.

ων έχουν εξαγοραστεί από ξένες, ούτε ότι θα ανοίξουν θέσεις εργασίας στην ίδια την Ελλάδα. Είδαμε άλλωστε ότι αυτό είναι ασύμφορο για το μεγάλο κεφάλαιο, μια και υπάρχουν αλλού φθηνότερα εργατικά χέρια, και αναλύθηκε ήδη η ανεργία που πλήττει τις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες.

Το κίνητρο για μια τέτοια “χρήση” της χώρας μας, είναι απλά ότι η διείσδυση στις χώρες που αναφέρθηκαν είναι ευκολότερη και με λιγότερες αντιδράσεις αν γίνει σαν “ελληνική” (με τις διάφορες παραδοσιακές φιλικές μας διακρατικές σχέσεις), παρά αν γίνει σαν γερμανική ή αμερικανική. Αλλωστε, και η ίδια η διακίνηση κεφαλαίου κοστίζει φθηνότερα στο Κεφάλαιο στην Ελλάδα από ό,τι στις ανεπτυγμένες χώρες.

Τέτοιος ρόλος για την Ελλάδα, δεν αποτελεί νέα πρόταση. Είδαμε ήδη από το 1936 ακόμη τα επιχειρήματα που προβάλλονταν γι' αυτό, και θα πρέπει να σημειωθεί ότι και επί Χούντας το 1968 είχε αναληφθεί μια τέτοια προσπάθεια προσωπικά από τον τότε αντιπρόεδρο της “εθνικής κυβερνήσεως” Στ. Παπαδό ο οποίος περιόδευσε μια σειρά αραβικών κυρίως χωρών για τον σκοπό αυτό, προσπάθεια που όπως αποκαλύφθηκε αργότερα ήταν εντεταγμένη σε κάποιο σχέδιο “Ατλαντίς” της Bank of America που εκπονήθηκε μετά τον αραβοισραηλινό πόλεμο του 1967 και την καταστροφή του “επιχειρηματικού κλίματος” της Βηρυτού²⁵⁷.

Επίσης μετά την παρατεταμένη πολεμική περίοδο στην Μέση Ανατολή και την καταστροφή του χρηματιστικού ρόλου που έπαιζε ο Λίβανος ως “μεσάζων” του γαλλικού και αμερικανικού κυρίως κεφαλαίου στην Μέση Ανατολή, φάνηκε σε πολλούς κύκλους ότι αυτόν τον ρόλο θα μπορούσε να τον αναλάβει η Ελλάδα. Κάτι τέτοιο είχε ενσωματωθεί στο πρόγραμμα του δήμαρχου της Αθήνας Μιλτιάδη Έβερτ το 1988, στο οποίο αναφέρεται ρητά ότι ο Δήμος Αθηναίων θέλει “να ωφεληθούμε όλοι από τις ευκαιρίες που παρουσιάζει η Αθήνα... σαν διεθνές κέντρο επιχειρηματικής δραστηριότητας και εμπορίου. Τώρα μάλιστα που οι πρόσφατες εξελίξεις στη περιοχή εξαναγκάζουν τον επιχειρηματικό κόσμο σε επιλογή νέας έδρας για τις δραστηριότητές του στην Ανατολική Μεσόγειο”²⁵⁸. Οι απόψεις αυτές του κ. Έβερτ είχαν διατυπωθεί και νωρίτερα, οπότε και εμφανίστηκε ο όρος “λιβανοποίηση της Αθήνας”, με

257. Κ. Καλλίτης, *ό.π.*

258. Δήμος Αθηναίων, Αθήνα, Πρόταση για αναβάθμιση του κέντρου, Αθήνα 1988, σελ. 5.

την αποκάλυψη ότι ήδη από το 1967 υπήρχε το “σχέδιο Ατλαντίς” που αναφέρθηκε²⁵⁹.

Σ' αυτές τις προσπάθειες μπορούν να ενταχθούν οι διάφορες τραπεζικές ρυθμίσεις που κατά καιρούς νομοθετούνται, η εγκατάσταση ικανού αριθμού γραφείων ξένων εταιρειών, καθώς και η σχεδιαζόμενη οικοδόμηση “συνεδριακών κέντρων”, τα οποία περιλαμβάνουν χώρους συνεδρίων, ξενοδοχεία, supermarkets, κ.ά. (ως συνέδρια, δεν νοούνται κατ'ανάγκην επισημονικά, μπορεί να είναι και σύνοδοι στελεχών επιχειρήσεων ενός συγκεκριμένου κλάδου, ή μιας συγκεκριμένης επιχείρησης για παράδειγμα). Ακόμη σημειώνεται η προοπτική ίδρυσης δεκάδας καζίνο και μιας προγραμματιζόμενης τουριστικής επαναξιοποίησης της χώρας μας που θα την μεταβάλλουν σε γιγαντιαίο πολυτελή οίκο ανοχής και “τζόγου”, όπως περίπου η προκαστρική Κούβα.

Αυτό συνήθως, πέρα από τα άλλα, σημαίνει ανάπτυξη ακόμη περισσότερο των ήδη μεγάλων αστικών κέντρων και ιδίως της Αθήνας ή της Θεσσαλονίκης, ενώ μια μικρή πιθανότητα έχουν τα υψηλού επιπέδου (κοσμοπολίτικου χαρακτήρα) τουριστικά μέρη, όπως η Κέρκυρα, η Ρόδος ή το Ηράκλειο Κρήτης.

Τέτοια σχέδια, για την Αθήνα έχουν ενταθεί τελευταία, και θα πρέπει κανείς να ομολογήσει ότι σε ένα βαθμό έχουν ήδη υλοποιηθεί ή γίνονται προσπάθειες να υλοποιηθούν.

Αλλωστε, από το 1966 υπήρχαν σχέδια για την οικοδόμηση μεγάλου ξενοδοχειακού κέντρου με συγκροτήματα πολυτελών κατοικιών και συνεδριακά κέντρα στο Νέο και Παλαιό Φάληρο, στην νέα επιχωματωμένη παραλία, για την οποία μάλιστα ενδιαφέρονταν η Sheraton, η Hilton, και η Intercontinental (είχε γίνει μάλιστα και ο σχετικός αρχιτεκτονικός διαγωνισμός από τον ΕΟΤ)²⁶⁰.

Από τότε, το θέμα επανήλθε άκαρπα από την ΚΕΔ (Κτηματική Εταιρεία του Δημοσίου) και την ΕΚΤΕΝΕΠΟΑ το 1986, και τον Οργανισμό Αθήνας το 1989²⁶¹. Σχέδια για τέτοιου είδους συγκροτήματα επιχειρούνται πολλά, ένα από τα οποία είναι και οι προσπάθειες του Δημοσίου

259. Κ. Καλλίτης, Η Αθήνα, η Βηρυτός και το όραμα του κ. Έβερτ, *Ριζοσπάστης*, 22.8.86.

260. *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 1/1967, σελ. 256.

261. Οργανισμός Αθήνας, Φαληρικός Όρμος, Πρόταση οργάνωσης χώρου, Σχέδιο-Πλαίσιο, Αθήνα, Ιούνιος 1989. Ακόμη, σχόλιο στον *Ριζοσπάστη* της 3.8.1986 με τίτλο “Τείχη πολυτελείας προς τον φαληρικό Όρμο”, και Γ. Πινού, Πετάξαν 150 εκατομμύρια, *Ριζοσπάστης*, 1.4.1988.

γραφικού Οργανισμού Λαμπράκη στον χώρο του Πάρκου Ελευθερίας (πρώην ΕΑΤ-ΕΣΑ)²⁶², καθώς και σχέδια για παρόμοια "αξιοποίηση" του Αεροδρομίου Ελληνικού, άμεσα στον χώρο της πρώην αμερικανικής βάσης και μακροπρόθεσμα —όταν μεταφερθεί στα Σπάτα— ολοκλήρου του χώρου του αεροδρομίου, ή η ανάπτυξη με πολυτελείς τουριστικές εγκαταστάσεις και Καζίνο με αραβική και αμερικανική χρηματοδότηση, όπως ανακοίνωσε ο υπουργός Τουρισμού Δ. Λιβανός μετά την επιστροφή του από τις ΗΠΑ τον Απρίλιο του 1994.

Επίσης θα πρέπει να επισημανθεί ότι και οι κατευθύνσεις του Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης (2ο Πακέτο Ντελόρ) είναι σ' αυτά τα πλαίσια, δεδομένου ότι το μεγαλύτερο μέρος του προγραμματίζεται για κατασκευή οδικού δικτύου διέλευσης από την χώρα μας και για τηλεπικοινωνιακή υποδομή²⁶³.

Επίσης θα πρέπει να τονιστεί ότι το "χωροταξικό Σχέδιο" της ΕΟΚ τονίζει με έμφαση τον τομέα των επικοινωνιών και των διεθνών μεταφορικών αξόνων, ενώ δεν κάνει ουσιαστικά λόγο για τις άλλες λειτουργίες και χρήσεις του χώρου, όπως π.χ. για βιομηχανία ή γεωργία²⁶⁴.

ΑΝΤΙ ΓΙΑ ΕΠΙΛΟΓΟ

Δεν θα γίνει ανάλυση των χωροταξικών απόψεων που άνησαν στο διάστημα από το 1975 έως σήμερα. Το θέμα είναι ευρύτερο και εκφεύγει από τα όρια της παρούσας μελέτης (ιεραρχημένη δημιουργία αγροτικών και αστικών οικιστικών κέντρων (ΑΓΡ.Ο.Κ και ΑΣΤ.Ο.Κ)²⁶⁵ περιφερειακά διαμερίσματα²⁶⁶, "ανοικτές πόλεις"²⁶⁷ κ.ά.), για τα οποία

263. Για το 2ο Πακέτο Delor γράφεται συνεχώς στον τύπο από έτους και πλέον, βλ. δειγματοληπτικά άρθρα στο *Βήμα*, την *Καθημερινή*, την *Ελευθεροτυπία* και τον *Ριζοσπάστη* από τον Δεκ. του 1993 ως σήμερα. Ειδικά για τις μεταφορές, Γ. Σαρηγιάννης, *Το παρόν και το μέλλον των σιδηροδρομικών μεταφορών στην Ελλάδα*, Αθήνα 1993.

264. Α. Βασενχόβεν, Περιφερειακή και Χωροταξική πολιτική. Η Ευρωπαϊκή Στρατηγική της Ελλάδας. Πρακτικά (υπό έκδοση) του Συνεδρίου του ΤΕΕ. Η Ελλάδα στην Ευρώπη, Δεκ. 1993. Επιτροπή Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων: Ευρώπη 2000, Βρυξέλλες-Λουξεμβούργο 1992.

265. Κ. Λεοντίδου-Γεράρδη, Το δίκτυο των αστικών κέντρων της χώρας. Η εξέλιξη του και τα κρατικά προγράμματα. *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 15/1981, σελ. 64-69. Μ. Αγγελίδης, *Χωροταξικός Σχεδιασμός*, Αθήνα 1991, σελ. 174, κ.έ.

266. Μ. Αγγελίδης, *ό.π.*, Βασενχόβεν, *ό.π.*, Λεοντίδου-Γεράρδη, *ό.π.*

267. Στο ίδιο, Α. Βασενχόβεν, Πόλοι ανάπτυξης και η πολιτική των "αντίπαλων" πόλεων, *Οικονομία και Κοινωνία*, 4/1979.

υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία και απαιτείται άλλη μελέτη²⁶⁸.

Γενικά όμως θα πρέπει να επισημανθεί ότι ξανά οι μελέτες που είχαν το φώς της δημοσιότητας τα τελευταία χρόνια ήταν εξίσου αντιφατικές με τις προηγούμενες.

Μπορούμε όμως να ξεχωρίσουμε αφενός την τάση του ΥΠΕΧΩΔΕ και του Υπουργείου Συντονισμού που κατηύθυναν σε μια γενικότερη "ιεράρχηση" του χώρου τις μελέτες που εκπονούνταν υπό την καθοδήγησή τους²⁶⁹ (είτε από υπηρεσίες τους είτε από ιδιωτικά γραφεία μελετών) και αφ'ετέρου το γραφείο Δοξιάδη που συνέχιζε στην θεωρία της οικουμένουπολης²⁷⁰.

Πάντως, και στις δύο ομάδες ενυπήρχε η διάσταση της Ελλάδας-Γέφυρας στην Μέση Ανατολή, που καθόριζε μια σειρά οργανωτικών σχημάτων, χρήσεων γης και μεταφορικού δικτύου²⁷¹.

Επίσης πρέπει να τονιστεί η κατεύθυνση της εγκατάλειψης του ορεινού χώρου (αλλά και κατ' επέκταση του αγροτοκτηνοτροφικού χώρου που δεν είχε (ή δεν φαινόταν ότι είχε) δυνατότητες εντατικής καλλιέργειας και τη δημιουργία μεγάλων πόλεων αστικών ή αγροτικών κέντρων, τα προαναφερθέντα ΑΣΤΟΚ και ΑΓΡΟΚ., οι "ανοικτές πόλεις", κ.ά.²⁷².

Θεωρητικά οι κατευθύνσεις αυτές ήταν αρκετά καλά "επενδυμένες" και θα έπρεπε να αναλύσει κανείς πολύ τις προτάσεις για να αποκαλύψει το πού οδηγούσαν, διότι βέβαια δεν αναφερόταν πουθενά άλλη εναλλακτική δυνατότητα, όπως π.χ. η οργάνωση του ορεινού (και πεδινού αγροτικού) χώρου σε μεγάλες ενότητες με ισχυρές συγκοινωνιακές συνδέσεις που θα καθιστούσαν άχρηστη την μετακίνηση του πληθυσμού στα ΑΣΤΟΚ και τα ΑΓΡΟΚ και την εγκατάλειψη της υπαίθρου²⁷³.

268. Στο ίδιο και ακόμη, P. Loukakis, *Regionale strukturprobleme in Griechenland unter Berücksichtigung des wachsenden Industrialisierungsprozesses*, Διδ. διατριβή, Aachen 1976. Βλ. επίσης το τεύχος-αφιέρωμα στην Ρύθμιση του χώρου στην Ελλάδα των *Αρχιτεκτονικών Θεμάτων*, 11/1977.

269. Μ. Αγγελίδης, *ό.π.*, Λεοντίδου-Γεράρδη, *ό.π.* Βλ. ακόμη Σ. Αντωνοπούλου, *Ο μεταπολεμικός μετασχηματισμός της ελληνικής οικονομίας και το οικιστικό φαινόμενο*, Αθήνα 1991.

270. Γραφείο Δοξιάδη, *Εθνικό Χωροταξικό Σχέδιο της Ελλάδος*, Αθήνα 1976.

271. Γραφείο Δοξιάδη, *ό.π.* Βλ. ακόμη βιβλιογραφία για την κριτική του στην υπομείωση 189.

272. Γ. Σαρηγιάννης, Οι ορεινοί οικισμοί της Ηπείρου: το πρόβλημα της επιβίωσής τους και η πριν είκοσι χρόνια μελέτη τους, *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο 1988*, Ιωάννινα 1988, σελ. 242-250.

273. Διπλωματική εργασία (Γετίμης, Καμούτση, Τζελάτη, Φιτσιώρη) 1975. Αρχείο Τομέα Πολεοδομίας και Χωροταξίας του ΕΜΠ. Βλ. αναφ. στον Γ. Σαρηγιάννη, *ό.π.*, 248.

Οι αναλύσεις που έχουν γίνει από ειδικούς μελετητές τα τελευταία χρόνια, όπως ο Βασενχόβεν²⁷⁴, η Παναγιωτάτου²⁷⁵, ο Κομνηνός²⁷⁶, ο Γετίμης²⁷⁷, ο Λουκάκης²⁷⁸ κ.ά.²⁷⁹ δεν θίγουν πάντοτε το υπόβαθρο των χωροταξικών σχεδίων σε σχέση με την ευρύτερη κυβερνητική πολιτική και κυρίως τις ευρύτερες ταξικές της επιλογές. Άλλοι ερευνητές με εντονότερες αποκλίσεις σε μαρξιστικές κατευθύνσεις, ή δεν ασχολούνται σε ιδιαίτερο βάθος με το υπόβαθρο του θέματος για την ελληνική πραγματικότητα²⁸⁰ ή παρασύρονται από τεχνοκρατικές²⁸¹ ή άλλες θέσεις. Και ενώ γενικά έχουν σωστές απόψεις μερικές φορές οδηγούνται σε μάλλον λανθασμένους (κατά την άποψη φυσικά του γράφοντος) δρόμους²⁸².

Το πρόβλημα της "ταξικής συνειδησης" των πολεοδομικών είναι πολύ καθοριστικό²⁸³, και φυσικά δεν έχει σημασία τι κοσμοθεωρία δηλώνει ότι ακολουθεί ο καθένας, αλλά ποια πραγματικά ακολουθεί. Και αυτό φυσικά, που προφανώς ισχύει για όλους και βέβαια και για τον γράφοντα, δεν κρίνεται από τις δηλώσεις του ίδιου, ίσως ούτε και από τους

274. Α. Βασενχόβεν, Πολεοδομία: ανάγκη ολοκληρωμένης θεωρίας, *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 916/1971. Του ίδιου, Χωροταξικός Σχεδιασμός στην Δεκαετία του '60. Δ' Συνέδριο, Η Ελληνική Κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, Νοέμβρ. 1993.

275. Ε. Παναγιωτάτου, *Θέματα Ανάπτυξης του Χώρου*, Αθήνα 1983. Της ίδιας, *Συμβολή σε μιά ενιαία Θεώρηση του Χώρου και σε μιά άλλη σχεδιαστική πολιτική*, Αθήνα 1988.

276. Ν. Κομνηνός, *Θεωρία της Αστικότητας*, τ. 1-3, Θεσσαλονίκη 1986.

277. Π. Γετίμης, *Οικιστική Πολιτική στην Ελλάδα*, Αθήνα 1989. Του ίδιου, *Χωρικά προβλήματα και ρυθμίσεις στην περιφέρεια, Πόλη και Περιφέρεια*, τ. 13, σελ. 85-98.

278. Π. Λουκάκης, *ό.π.*, και του ίδιου, *Περιφερειακές σχέσεις και τάσεις εξέλιξης του δικτύου αστικών κέντρων της Ελλάδας, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 28, σελ. 363-374.

279. Βλ. συγκριτική βιβλιογραφία στου Γετίμη, στου Αγγελίδη και στου Βασενχόβεν, που προαναφέρθηκαν.

280. Αγγελίδη, *ό.π.*

281. Η. Κουρλιούρος, *Περιφερειακή ανάπτυξη και χωροταξική πολιτική στην σύγχρονη Ελλάδα: βασικές πλευρές, διαστάσεις και προοπτικές*, Πολύγρ. εισήγηση στην Ημερίδα του Κέντρου Μαρξιστικών Ερευνών, Σεπτ. 1988. Δ. Γεωργουλής - Η. Κουρλιούρος *Πολεοδομικός και χωροταξικός Σχεδιασμός: Ανάγκες για ολοκληρωμένες σπουδές στην χώρα μας, Τεχνικά Χρονικά*, 7/1987, σελ. 103-131.

282. Σ. Αντωνοπούλου, *ό.π.*

283. Δ. Γεωργουλής - Η. Κουρλιούρος, *ό.π.*, και κριτική από τον Γ. Σαρηγιάννη, *Πολεοδομικός και χωροταξικός σχεδιασμός*, ο ρόλος τους στην σύγχρονη καπιταλιστική κοινωνία, *Τεχνικά Χρονικά*, 3/1988. Στο ίδιο, απάντηση των Δ.Γ.-Η.Κ. και επίσης απάντηση του Γ.Σ.: *Πολεοδομικός και χωροταξικός σχεδιασμός, ταξική ή αταξική επιστήμη*, *Τεχνικά Χρονικά*, 9/1989.

συγχρόνους του. Η κριτική είναι πιο δύσκολη και ίσως πιο επικίνδυνη από την διατύπωση μιας θέσης, πρέπει όμως να γίνεται, αλλιώς δεν υπάρχει διάλογος, ούτε διαλεκτική αντιπαράθεση, ούτε κατά συνέπεια πρόοδος της έρευνας.

Στόχος σ' αυτήν την εργασία, ήταν να αναλυθούν από άλλη σκοπιά η ιστορία, οι ρίζες και οι άξονες της οικονομικής και κατά συνέπεια χωροταξικής πολιτικής, που οδήγησαν στην σύγχρονη κατάσταση.

Στην πορεία της οικονομίας και του σχεδιασμού του ελληνικού χώρου, φάνηκε καθαρά ποιος ήταν (και είναι) ο κυρίαρχος άξονας της ελληνικής κυρίαρχης τάξης: η συνεχής και πλήρης υποταγή στην ξένη εξάρτηση, από όπου και αν προερχόταν αυτή ανάλογα με την ιστορική συγκυρία -την ναζιστική Γερμανία, την Μεγάλη Βρετανία, τις ΗΠΑ ή την Γερμανία (μέσω της ΕΟΚ και της Ευρωπαϊκής Ένωσης).

Φάνηκε όμως επίσης καθαρά και η άλλη πρόταση, που πηγάζει από το λαϊκό κίνημα και που προσβλέπει σε μια ανεξάρτητη οικονομική και κατά συνέπεια και χωροταξική πολιτική, για την οποία οι διεθνείς συνδέσεις είναι στοιχεία ισότιμης συνεργασίας και όχι κυριαρχίας ή υποτέλειας, που σε καμία περίπτωση δεν αποδέχονται ούτε την υποταγή της Ελλάδας στο Κεφάλαιο - ελληνικό ή ξένο - ούτε τη χρήση της χώρας σε δίοδο κατάκτησης χωρών που είναι σε χειρότερη μοίρα από αυτήν.